

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Στέμμα και Σύνταγμα 1964-1967: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Φωτεινή Αργυριάδου (Α.Μ. 520274)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ελευθερία Μαντά

Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Στέμμα και Σύνταγμα 1964-1967: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Φωτεινή Αργυριάδου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Ελευθερία Μαντά

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Χρήστος Χρηστίδης

Συνεξεταστής Καθηγητής:

Αντώνης Κλάψης

Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος 2024

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη σύγχρονη Ελλάδα η συμπόρευση της δημοκρατίας με το στέμμα δεν ήταν πάντα αρμονική και αυτό γιατί ο βασιλιάς επιδίωκε την εμπλοκή του στην πολιτική ζωή. Τον 20^ο αι. και μέχρι την κατάλυση της δημοκρατίας το 1967 τα ανάκτορα πολλές φορές υποκίνησαν πολιτικές κρίσεις με την παρέμβασή τους στους δημοκρατικούς θεσμούς.

Η στάση που θα τηρούσε η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτέλεσε ζήτημα αντιπαράθεσης μεταξύ του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου και του Βασιλέως Κωνσταντίνου του Α΄. Ο πρωθυπουργός τότε κατηγορήσε τον Κωνσταντίνο για ωμή παραβίαση του συντάγματος και βιασμό της λαϊκής βούλησης. Με αφορμή τη συμμετοχή ή μη της χώρας στον πόλεμο ο Κωνσταντίνος εξανάγκασε τον Βενιζέλο σε παραίτηση δύο φορές. Η κρίση του 1915 υπήρξε η αφορμή για να θεσπιστεί μεταγενέστερα συμπληρωματικά στο σύνταγμα του 1975 περιορισμός στο δικαίωμα διάλυσης της Βουλής από τον αρχηγό του κράτους για το ίδιο θέμα (Αλιβιζάτος, 2011, 226-227, 229. Κλάψης, 2019, 270-271. Βερέμης, Κολιόπουλος 2006, 345, 346).

Ο βασιλιάς Παύλος το 1955 διόρισε στη θέση του αποθανόντος πρωθυπουργού Αλ. Παπάγου τον Κ. Καραμανλή. Σύμφωνα με τα ειωθότα τα ανώτατα όργανα του κυβερνώντος κόμματος έπρεπε να αναδείξουν τον πρωθυπουργό και όχι ο βασιλιάς. Ο Καραμανλής παρόλο που ήταν δημοφιλής και δραστήριος δεν είχε την υποστήριξη της πλειοψηφίας των βουλευτών. Αυτοί λέγεται ότι προτιμούσαν τον Σ. Στεφανόπουλο έναν από τους αντιπροέδρους της κυβέρνησης Παπάγου ο οποίος ήταν μάλιστα και το πρόσωπο που υπέδειξε ο ίδιος ο Στρατάρχης να τον διαδεχτεί όταν αυτός αποσύρθηκε. Ο Καραμανλής κατάφερε να αποσπάσει την ψήφο εμπιστοσύνης των βουλευτών απειλώντας με διάλυση της Βουλής. Ο ίδιος ίδρυσε το κόμμα Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) στο οποίο εντάχθηκαν οι περισσότεροι βουλευτές του Ελληνικού Συναγερμού (Αλιβιζάτος, 2011, 381, 382).

Η πολιτική κρίση του 1965 αναδεικνύει για ακόμη μία φορά την στρέβλωση των δημοκρατικών θεσμών από τη βασιλική επιβουλή. Την περίοδο 1964-1967 βασιλιάς της Ελλάδος ήταν ο Κωνσταντίνος Β΄. Η χώρα μέσα σε αυτά τα χρόνια ταλανίστηκε με μεγάλη πολιτική κρίση που οδήγησε σε αδιέξοδο με επακόλουθο το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967. Η στάση που διατήρησε ο Κωνσταντίνος απέναντι στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες ανέδειξε τις παθογένειες του πολιτειακού συστήματος της εποχής όσον αφορά στον φορέα λήψης των αποφάσεων. Με τις ενέργειές του δημιούργησε σύγχυση για το ποιος τελικά

αποφάσιζε ο βασιλιάς ή ο εκλεγμένος από τον λαό πρωθυπουργός. Οι απόψεις σχετικά με το ζήτημα είναι αντιφατικές. Άλλοι υποστηρίζουν πως ο μονάρχης έπραξε σωστά ενώ άλλοι πως οι ενέργειές του υπήρξαν λανθασμένες. Σκοπός αυτής της διπλωματικής εργασίας είναι να προσεγγίσει τις απόψεις αυτές και να τις επεξεργαστεί.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή γίνεται μια παρουσίαση μιας δύσκολης περιόδου της ελληνικής δημοκρατίας και κατ' επέκταση της χώρας. Πρόκειται συγκεκριμένα για τη χρονική περίοδο πριν την εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967 και της συνταγματικής εκτροπής. Πολιτικοί αναλυτές, δημοσιογράφοι, ιστορικοί, νομικοί και άλλες προσωπικότητες που είτε συμμετείχαν, είτε έζησαν εκ του σύνεγγυς τα δρώμενα μας δίνουν τις προσωπικές τους απόψεις και συμπεράσματα σχετικά με τη σχέση συντάγματος και στέμματος.

Παρουσιάζονται οι εκτιμήσεις και των δύο πλευρών και πιο συγκεκριμένα αυτών που θεώρησαν τη θέση του βασιλέως καθόλα θεμιτή και σύμφωνη με τα συνταγματικά όρια και αυτών της αντίθετης άποψης που υποστήριζαν ότι ο Κωνσταντίνος Β' κινήθηκε ως απολυταρχικός μονάρχης. Εξυπακούεται ότι μεταξύ των δύο άκρων υπήρξαν φωνές ηπιότερες και μετριοπαθέστερες.

Παρατίθενται οι απόψεις των Δ. Κούσουλα, Κ. Κόλλια, Δ. Μπίτσιου που συνταυτίστηκαν με το στέμμα άλλοι απόλυτα και άλλοι έχοντας κριτική διάθεση. Παράλληλα γίνεται αναφορά σε δημοσιογραφικές μαρτυρίες του Σ. Γρηγοριάδη και του Κ. Διγκαβέ που ενισχύουν αυτήν την άποψη. Σε αντιδιαστολή οι πολέμιοι των θέσεων του Κωνσταντίνου Ν. Αλιβιζάτος, Σ. Μαλτέζου, Γ. Ρουμπάτης, Σπ. Λιναρδάτος, J. Meynaud, Ανδρ. Παπανδρέου, Κ. Τσουκαλάς, Τ. Βουρνάς που αντίστοιχα εκφράζονται με οξύτερο ή ηπιότερο λόγο.

Συμπερασματικά προκύπτει ότι η πολιτική θέση του καθενός έχει επηρεάσει και την πολιτική του κρίση. Οξύτερη κριτική απέναντι στις θέσεις και στα πεπραγμένα του βασιλιά έκαναν άνθρωποι από τον χώρο της Αριστεράς και της άμεσα θιγόμενης Ε.Κ. εν αντιθέσει με τα πρόσωπα προερχόμενα από τη Δεξιά και τον ευρύτερο συντηρητικό χώρο που έκριναν τις κινήσεις του βασιλιά εντός των συνταγματικών πλαισίων και των κοινοβουλευτικών θεσμών.

Λέξεις-Κλειδιά: Σύνταγμα, βασιλιάς Κωνσταντίνος Β', πολιτική κρίση, συνταγματικές παραβιάσεις

Crown and Constitution 1964-1967: historiographical approaches**Fotini Argyriadou****ABSTRACT**

This paper presents a difficult period of Greek democracy and, by extension, of the country. This is specifically the period before the establishment of the military dictatorship of 1967 and the constitutional aberration. Political analysts, journalists, historians, legals and other personalities who either participated or experienced closely the events give us their personal views and conclusions on the relationship between the constitution and the crown.

The assessments of both sides are presented, and more specifically those who considered the king's position entirely legitimate and in accordance with constitutional limits and those of the opposite view that king Konstantine II acted as an absolutist monarch. It goes without saying that between the two extremes there were soften and more moderate voices.

Here are the views of D. Kousoulas, K. Kollias, D. Bitsios, who identified with the crown, some completely and others critically, are presented. Concurrently reference is made to journalistic testimonies of S. Grigoriadis and K. Digaves that reinforce this view. In contrast, the opponents of the positions of Konstantinos N. Alivizatos, S. Maltezou, G. Roubatis, Sp. Linardatos, J. Meynaud, Andr. Papandreou, K. Tsoukalas, T. Vournas, who respectively express themselves in sharper or milder speech.

In conclusion everyone's political position has influenced their political judgment. Keener criticism of the king's positions and actions was made by people from the Left and directly affected E.K. in contrast to people from the Right and the wider conservative area that judged the king's moves within the constitutional framework and parliamentary institutions.

Keywords: Constitution, King Constantine II, political crisis, constitutional violations

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT	7
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	8
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	12
1.1 Ιστορικό πλαίσιο περιόδου 1964-1967	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ.....	17
2.1 Ομάδα υπέρ της άποψης ότι το στέμμα παραβίασε το σύνταγμα	17
2.1.1 Πρόσωπα.....	17
2.2 Ποιες ήταν οι συνταγματικές παραβιάσεις του βασιλιά	18
2.3 Επιχειρήματα για τη στήριξη των απόψεων ότι το σύνταγμα καταστρατηγήθηκε από τον βασιλιά	24
2.3.1 Διάλυση της Ε.Κ.....	24
2.3.2 Δεξιά παράταξη.....	29
2.3.3 Ξένος παράγοντας.....	31
2.3.4 Κομμουνιστικός κίνδυνος.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΔΕΝ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ	36
3.1 Ομάδα υπέρ της άποψης ότι το στέμμα κινήθηκε εντός των ορίων του συντάγματος.....	36
3.1.1 Πρόσωπα.....	36
3.2 Ερμηνεία του συντάγματος.....	36
3.2.1 Στρατός	37
3.2.2 Διορισμός υπουργών.....	37
3.2.3 Εμπλοκή του βασιλιά στην πολιτική ζωή	39
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	42
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	44

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

CIA Central Intelligence Agency - Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών Η.Π.Α.

NATO North Atlantic Treaty Organization - Βορειοατλαντική Συμμαχία

Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α. Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα Ιδανικά Δημοκρατία Αξιοκρατία

Α/ΓΕΣ Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Στρατού

Δ.Ν.Α. Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη

Ε.Α.Μ. Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Ε.Δ.Α. Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

Ε.Κ. Ένωση Κέντρου

Ε.Λ.Α.Σ. Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

Ε.Ρ.Ε. Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση

Ι.Δ.Ε.Α. Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών

Κ.Κ.Ε. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

Κ.Υ.Π. Κρατική Υπηρεσία Πληροφοριών

Ν.Δ. Νέα Δημοκρατία

Π.Α.Σ.Ο.Κ. Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα

ΦΙ.ΔΗ.Κ. Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή πραγματεύεται τη σχέση του στέμματος με το σύνταγμα την περίοδο 1964-1967. Συγκεκριμένα μελετάται πώς προσέγγισαν το ζήτημα πρόσωπα του πολιτικού χώρου, συνταγματολόγοι, ιστορικοί και προσωπικότητες της εποχής.

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν αποκλειστικά βιβλία που εκδόθηκαν το χρονικό διάστημα από το 1974 έως το 1989. Εξαίρεση αποτελεί το έργο του Μπίτσιου (1997), *Στο όριο των καιρών*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, που αναφέρεται στο ζητούμενο της εργασίας, ολοκληρώθηκε η συγγραφή του το 1983, παρέμεινε όμως «στο συρτάρι» υπό έκδοση για προσωπικούς λόγους του συγγραφέα ως το 1997, οπότε εκδόθηκε. Αξιολογήθηκε και συμπεριλήφθηκε στην εργασία λόγω της ιδιότητας του συγγραφέα εκείνη την περίοδο. Επίσης αξιοποιήθηκαν και πηγές που εκδόθηκαν πιο πρόσφατα και δεν εντάσσονται στην περίοδο που εξετάζουμε. Η χρήση τους όμως ήταν απαραίτητη για την περιγραφή κυρίως του ιστορικού πλαισίου της περιόδου που πραγματευόμαστε.

Υπάρχει διακριτή τομή στην περίοδο που εξετάζει η εργασία λόγω της εναλλαγής των κυβερνήσεων της Ν.Δ. και του ΠΑΣΟΚ. Αμέσως μετά την πτώση της Χούντας το 1974 και έως το 1981 τη διακυβέρνηση της χώρας είχε η Ν.Δ. με πρωθυπουργούς αρχικά τον Καραμανλή και αργότερα τον Γ. Ράλλη ενώ από τον Οκτώβριο του 1981 ως και το 1989 την κυβέρνηση κατείχε το ΠΑΣΟΚ με πρωθυπουργό τον Ανδρ. Παπανδρέου.

Τα έργα που εντάσσονται στην έρευνα είναι δεκατέσσερα στον αριθμό εκ των οποίων τα επτά εκδόθηκαν την περίοδο που την εξουσία κατείχε η Ν.Δ. 1974-1981, ενώ τα υπόλοιπα επτά εκδόθηκαν την περίοδο που την εξουσία κατείχε το ΠΑΣΟΚ 1981-1989 (σε αυτά συμπεριλήφθηκε και το βιβλίο του Μπίτσιου, βλέπε παραπάνω). Ανεξάρτητα από τον χρόνο έκδοσής τους τα έργα χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Στη μία ομάδα ανήκουν οι συγγραφείς που οι απόψεις τους είναι υπέρ της άποψης ότι το στέμμα παραβίασε το σύνταγμα και στην άλλη ομάδα ανήκουν οι συγγραφείς που υποστηρίζουν πως ο βασιλιάς έπραξε εντός συνταγματικών ορίων.

Η επιλογή μελέτης απόψεων της περιόδου από το 1974 μέχρι και το 1989 για το ζήτημα της σχέσης στέμματος και συντάγματος έγινε προκειμένου να διαπιστωθεί πώς προσέγγισαν το θέμα πρόσωπα με διαφορετικές ιδιότητες και πολιτικούς προσανατολισμούς. Πώς δηλαδή έκρινε το ζήτημα ένας συνταγματολόγος γνωρίζοντας πολύ καλά το σύνταγμα ή ένας ιστορικός που κατέγραψε και σχολίασε τα γεγονότα από τη σκοπιά του παρατηρητή ή ακόμα ένα πολιτικό

πρόσωπο της εποχής που δεσμευόταν από τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Επιπλέον, ερευνάται εάν επηρέασε τις απόψεις των προσώπων αυτών η χρονική απόσταση που χωρίζει την επίμαχη τριετία που διαδραματίστηκαν τα γεγονότα με την περίοδο καταγραφής τους. Πώς δηλαδή προσεγγίζουν το ζήτημα αυτοί που έγραψαν τις απόψεις τους αμέσως μετά την πτώση της Χούντας και πώς αυτοί που βλέπουν τα γεγονότα από πιο μακριά. Ένα ακόμη πεδίο προς μελέτη είναι εάν επηρέασε τις απόψεις των συγγραφέων το κόμμα που βρισκόταν στην εξουσία. Εάν δηλαδή υπήρξε περιορισμός της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών.

Για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα, θα επιχειρηθεί μια σύγκριση των επιχειρημάτων που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς προκειμένου να στηρίξουν την γνώμη τους και όχι η εξέταση της ορθότητας ή μη των απόψεων τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο κατατέθηκαν οι απόψεις αυτών που υποστήριζαν την αντισυνταγματική στάση του στέμματος αφού πρώτα αναλύθηκε πού εντοπίζονταν οι συνταγματικές παραβιάσεις των ανακτόρων. Έπειτα ομαδοποιήθηκαν σε κάθε υποενότητα τα επιχειρήματα τα οποία αποδεικνύουν -κατά την κρίση των συγγραφέων- την αντισυνταγματικότητα των ενεργειών του βασιλιά. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, υπήρχαν τέσσερις βασικές παράμετροι που οδήγησαν το στέμμα να διατηρήσει αυτήν τη στάση και να προβεί σε αντισυνταγματικές συμπεριφορές. Αυτές ήταν η επιδίωξη διάλυσης της Ε.Κ., η σύμπλευση του βασιλιά με τη Δεξιά παράταξη, η εξυπηρέτηση του ξένου παράγοντα και ειδικότερα του αμερικανικού και τέλος η απόκρουση του κομμουνιστικού κινδύνου που ελλόχευε εκείνη την εποχή σύμφωνα με το στέμμα και απειλούσε την υπόστασή του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφηκαν οι απόψεις αυτών που θεώρησαν ότι η στάση του βασιλιά ήταν καθόλα νόμιμη. Σε αυτό το κεφάλαιο, όπως και στο πρώτο, υπάρχει ομαδοποίηση. Ο διαχωρισμός έγινε σύμφωνα με το κριτήριο της διασταλτικής ερμηνείας των διατάξεων του συντάγματος σε τρεις τομείς, το στρατό, τον διορισμό υπουργών και τέλος την εμπλοκή του βασιλιά στην πολιτική ζωή.

Για να υπάρξει μία πλήρης εικόνα της περιόδου παρατίθεται το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίστηκαν τα υπό εξέταση γεγονότα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Ιστορικό πλαίσιο περιόδου 1964-1967

Το Φεβρουάριο του 1964 η Ε.Κ. αναδείχτηκε με μεγάλη διαφορά η νικήτρια δύναμη των εκλογών. Ήταν μια νίκη που ανέτρεψε τα έως τότε δεδομένα αφού κατάφερε να εκτοπίσει την κραταιά Δεξιά μετά από χρόνια συνεχούς διακυβέρνησης. Στα πλαίσια αυτά η επικράτησή της δεν συνιστούσε μια τυπική κυβερνητική εναλλαγή αλλά μια κατάργηση παγιωμένης πολιτικής διακυβέρνησης. Ο ηγέτης της ο Γ. Παπανδρέου ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ακόμα και εκτός ορίων της Ε.Κ. Αρκεί να σημειωθεί ότι η δημοτικότητα του ως πρωθυπουργού, μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου ανερχόταν στο ποσοστό 82% (Νικολακόπουλος, 2010, 35, 36).

Η θητεία της νέας κυβέρνησης ξεκινούσε με τις καλύτερες προϋποθέσεις αφού είχε την υποστήριξη όχι μόνο των οπαδών της αλλά και μεγάλου μέρους των άλλων πολιτικών χώρων. Υπήρξε όμως ένα γεγονός που άλλαξε τα δεδομένα. Ήταν ο θάνατος του βασιλιά Παύλου στις 6-3-1964. Ο διάδοχός του, Κωνσταντίνος Β΄, όταν ανέβηκε στον θρόνο ήταν μόλις είκοσι τεσσάρων ετών. Σύμφωνα με τον Ανδρ. Παπανδρέου, ήταν «άγνωστη ποσότητα υπό την επιρροή της μητέρας του». Η άνοδος του Κωνσταντίνου στο θρόνο θα μπορούσε να σηματοδοτήσει την έναρξη μιας νέας εποχής με τάσεις ανανέωσης και προοδευτισμού που συνδέονταν με το νεαρό της ηλικίας του όμως υπήρχε ένα κλίμα αβεβαιότητας για τις σχέσεις της κυβέρνησης με τα ανάκτορα (Νικολακόπουλος, 2010, 36).

Ένα σημαντικό ζήτημα που αντιμετώπιζε η Ε.Κ. ήταν η έλλειψη εσωτερικής συνοχής. Ο παράγοντας όμως αυτός δεν δυσχέραινε τη δυναμική και το έργο της. Από τους πρώτους μήνες της διακυβέρνησής της έθεσε ως προτεραιότητα τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας ζωής καταργώντας τους μηχανισμούς καταπίεσης που χρησιμοποιούσε το «κράτος της Δεξιάς» όπως η Υπηρεσία Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρίας, το Σπουδαστικό της Ασφάλειας, κ.λπ. Η κίνηση όμως που κατέδειξε την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού ήταν η διεξαγωγή της Β΄ Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης ένα χρόνο μετά τη δολοφονία του Γρ. Λαμπράκη. Ήταν τόσο επιτυχής η πορεία που ο Π. Κανελλόπουλος αρχηγός της ΕΡΕ σχολίασε πως προκάλεσε «το δέος και τα φοβερότερα προαισθήματα εις την ψυχήν παντός γνησίου Έλληνας». Ελάχιστες ήταν οι αλλαγές που έκανε η κυβέρνηση για τον εκδημοκρατισμό του στρατεύματος αναγνωρίζοντας ότι το πεδίο αυτό ανήκε στα ανάκτορα. Αμελητέες υπήρξαν και οι προσπάθειες για τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος (Νικολακόπουλος, 2010, 36-37).

Η αλλαγή του πολιτικού κλίματος ήταν καταφανής. Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών του Ιουλίου του 1964 επιβεβαίωναν την αποδυνάμωση της ΕΡΕ της οποίας η πολιτική επιρροή έφθινε κατακόρυφα. Αντίθετα η ΕΔΑ αναδείχτηκε σε ισχυρή δύναμη σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι απαιτήσεις της όμως για αναγνώριση της Εαμικής Αντίστασης δεν ικανοποιήθηκαν από την κυβέρνηση αν και ένα μεγάλο τμήμα της εκλογικής βάσης της Ε.Κ. αντιμετώπιζε ευνοϊκά το ζήτημα. Η κυβέρνηση προχώρησε στην ανάδειξη της συμβολής της Εθνικής Αντίστασης και στα πλαίσια αυτά οργανώθηκαν εορτασμοί για την Απελευθέρωση της Αθήνας από τη γερμανική Κατοχή και για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Η κατάληξη του εορτασμού ήταν τραγική καθώς δεκατρείς άνθρωποι σκοτώθηκαν και πολλοί τραυματίστηκαν από έκρηξη νάρκης. Αναφερόμενος στα γεγονότα ο Κανελλόπουλος μίλησε για «εξευτελισμό του κράτους» και χαρακτήρισε τον Ηλ. Ηλιού «αρχηγό παρατάξεως σφαγέων και δολοφόνων». Για την ΕΡΕ, η ΕΔΑ αποτελούσε «κομμουνιστικό κίνδυνο» και θεωρούσε την κυβέρνηση Παπανδρέου υπεύθυνη για την ενδυνάμωσή της αριστερής παράταξης. Η ΕΡΕ υποστήριζε πως προχωρώντας η Ε.Κ. στην κατάργηση των καταπιεστικών μηχανισμών συνέβαλε στην οργανωτική ισχυροποίηση της ΕΔΑ, η οποία κατάφερε το 1965 να αριθμεί 80.000 μέλη έναντι 50.000 μελών που αριθμούσε λίγους μήνες νωρίτερα. Παράλληλα λειτουργούσε και η οργάνωση νεολαίας ΔΝΛ (Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη) της ΕΔΑ με πρόεδρο τον Μίκη Θεοδωράκη και ιδιαίτερη παρουσία, δράση και απήχηση. Σύμφωνα με την άποψη του Γ. Παπανδρέου η ισχυροποίηση της ΔΝΛ η άνοδος της ΕΔΑ καθώς και τα συμβάντα που εκτυλίχθηκαν στον Γοργοπόταμο, υπήρξαν ικανές συνθήκες για να κλονίσουν τις σχέσεις της κυβέρνησης με τα ανάκτορα (Νικολακόπουλος, 2010, 38, 40).

Η κρίση εντός της παράταξης της Ε.Κ. ξεκίνησε να εκδηλώνεται από το καλοκαίρι του 1964 με βασικό ζήτημα αντιπαράθεσης τον χειρισμό του κυπριακού ζητήματος. Παρασκευιακά οι συζητήσεις για τη διαδοχή του πρωθυπουργού φούντωναν. Η εσωκομματική κρίση της Ε.Κ. εκδηλώθηκε δημόσια στις αρχές Νοέμβρη, όταν η προσκείμενη στον υπουργό Οικονομικών Κ. Μητσοτάκη εφημερίδα *Ελευθερία* άσκησε δριμύτατη κριτική στον Γ. Παπανδρέου αλλά και στον Ανδρ. Παπανδρέου αναγκάζοντας τον δεύτερο σε παραίτηση από την κυβέρνηση στις 15-11-64. Η παραίτησή του όμως δεν εξομάλυνε ούτε τις εσωκομματικές αντιθέσεις ούτε και την πολιτική κρίση. Αντίθετα το χάσμα μεταξύ κεντροαριστεράς και παραδοσιακής Ε.Κ. έγινε βαθύτερο (Λιναρδάτος, 1977, τ. Ε', 135. Νικολακόπουλος, 2010, 40).

Η αντιπαράθεση μεταξύ Ε.Κ. και ΕΡΕ έλαβε μεγάλη οξύτητα. Συγκεκριμένα η Ε.Κ. συντάχθηκε με την πρόταση της ΕΔΑ για παραπομπή σε Ειδικό Δικαστήριο του πρώην αρχηγού της ΕΡΕ Κ. Καραμανλή για μια υπόθεση που αφορούσε τη ΔΕΗ. Οι περισσότεροι

βουλευτές της Ε.Κ. υπερψήφισαν την πρόταση της ΕΔΑ με αποτέλεσμα να γίνει αυτή δεκτή, ενώ ένα μικρός αριθμός βουλευτών της που βρίσκονταν πλησίον των απόψεων του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη την καταψήφισαν. Η ασυμφωνία των βουλευτών της Ε.Κ. καταδείκνυε το ρήγμα που υπήρχε εντός της παράταξης. Η Ε.Κ. εξαπέλυσε άλλη μία επίθεση εναντίον της ΕΡΕ αποκαλύπτοντας στη Βουλή το σχέδιο «Περικλής». Είχε προηγηθεί η επίθεση του Κανελλόπουλου προς τον Γ. Παπανδρέου. Ο αρχηγός της ΕΡΕ ζητούσε ανοιχτά από τους βουλευτές της Ε.Κ. που καταψήφισαν την παραπομπή του Κ. Καραμανλή να εγκαταλείψουν το κόμμα και να ανατρέψουν τον Γ. Παπανδρέου. Καθιστούσε έτσι γνωστό στον βασιλιά το σενάριο της αποστασίας και της αντικατάστασης του εκλεγμένου πρωθυπουργού από μία υπηρεσιακή βασιλική κυβέρνηση. Πράγματι στα μέσα Μαρτίου οι συνεργάτες του μονάρχη ενημέρωσαν την αμερικανική πρεσβεία ότι ο Κωνσταντίνος θα ανάγκαζε σε παραίτηση τον πρωθυπουργό και θα πρότεινε στη θέση του τον Στεφανόπουλο (Νικολακόπουλος, 2010, 40. Λιναρδάτος, 1977, τ. Ε', 146, 147).

Την ίδια εποχή ξεκίνησαν έρευνες από τον υπουργό Εθνικής Αμύνης και τον Α/ΓΕΣ για τον εντοπισμό της αντιδεξιάς οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ. Το θέμα έγινε γνωστό με τη δημοσιοποίησή του σε αντιπολιτευόμενη επαρχιακή εφημερίδα. Βάσει των δημοσιευμάτων, στην υπόθεση εμπλεκόταν ο γιος του πρωθυπουργού Ανδρ. Παπανδρέου (Τσουνάκος, 2007, 754. Νικολακόπουλος, 2010, 40). Μέσα σε αυτήν την ένταση η κυβέρνηση ζήτησε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή και την πήρε. Ακολούθως ο Γ. Παπανδρέου θέλησε να αντικαταστήσει τον Π. Γαρουφαλιά από υπουργό Εθνικής Αμύνης και να αναλάβει ο ίδιος προσωπικά τη θέση αυτή. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε κατηγορηματικά θεωρώντας ότι με αυτήν την ενέργεια ο πρωθυπουργός προσπαθούσε να συγκαλύψει τον γιο του Ανδρέα. Με τη δικαιολογία αυτή ο βασιλιάς εξανάγκασε τον πρωθυπουργό σε παραίτηση στις 15 Ιουλίου 1965. Το γεγονός αυτό υπήρξε το εφελτήριο μιας πολιτικής κρίσης που υπονόμεισε τους δημοκρατικούς θεσμούς αλλά και τα ανάκτορα (Τσουνάκος, 2007, 755. Νικολακόπουλος, 2010, 41).

Ο βασιλιάς αμέσως μετά την πτώση της κυβέρνησης διαχειρίστηκε αυτός την πολιτική κατάσταση και προέβη σε ενέργειες που είχαν απώτερο στόχο τη διάσπαση της Ε.Κ. Την ίδια ημέρα της παραίτησης της κυβέρνησης ο Κωνσταντίνος ανέθεσε την πρωθυπουργία σε πρόσωπο δικής του επιλογής και συγκεκριμένα στον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα που την αποδέχτηκε. Ο Γ. Παπανδρέου εξεμάνη κατηγορώντας τον βασιλιά για προδοσία και πραξικόπημα του θρόνου. Στη νεοσύστατη κυβέρνηση μετείχαν μεταξύ άλλων και 26 βουλευτές που αποσπάστηκαν από την Ε.Κ. κυρίως οι προσκείμενοι στον Μητσοτάκη, αλλά

δεν κατάφερε να πάρει ψήφο εμπιστοσύνης (5 Αυγούστου 1965). Οι αρνητικές ψήφοι ήταν 167 και οι θετικές 131. Το αποτέλεσμα δεν πτόησε τον Κωνσταντίνο που επέμενε να αποφεύγει το νόμιμο και συνταγματικό μέσο, τις εκλογές. Συγκρότησε και πάλι δικής του έμπνευσης κυβέρνηση υπό τον Ηλ. Τσιριμώκο, άλλοτε πιστό ακόλουθο του Γ. Παπανδρέου. Εκτός από τον Τσιριμώκο συνεχίζονταν οι αποχωρήσεις και άλλων βουλευτών της Ε.Κ. Ωστόσο και η νέα κυβέρνηση ανατράπηκε στη Βουλή στις 29 Αυγούστου συγκεντρώνοντας 135 θετικές ψήφους έναντι 159 αρνητικών. Τελικά με τη βοήθεια και άλλων αποστατών η νέα βασιλική κυβέρνηση υπό τον Στεφανόπουλο κατόρθωσε να εξασφαλίσει ψήφο εμπιστοσύνης με οριακή διαφορά. Τα γεγονότα αυτά προκάλεσαν έντονες λαϊκές κινητοποιήσεις θέτοντας το παλάτι στο επίκεντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης (Νικολακόπουλος, 2010, 41, 42. Τσουνάκος, 2007, 755).

Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παρέμεινε στην εξουσία έως τον Δεκέμβριο του 1966. Εκείνη την περίοδο οι αποχωρήσαντες από την Ε.Κ. δημιούργησαν μία νέα παράταξη, το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (ΦΙΔΗΚ Νοέμβριος 1965). Τα στελέχη αυτά αποδέχτηκαν τις βασιλικές επιλογές γνωρίζοντας ότι αυτές κινούνταν στα όρια του συντάγματος. Πολλοί εξ αυτών αργότερα απέδωσαν τις πράξεις τους στην πεποίθηση ότι η στάση τους αποσκοπούσε στην αποτροπή ενδεχόμενης δικτατορίας. Η πολιτική αντιπαράθεση συνεχίστηκε. Η αδυναμία να δώσει λύση στην πολιτική κρίση ο Στεφανόπουλος οδήγησε τις κοινοβουλευτικές ομάδες πιο κοντά. Σ' αυτό συνέβαλλε και η επιλογή του Μπίτσιου ως συμβούλου του βασιλιά στη θέση του αποπεμφθέντος Κ. Χοϊδά. Πράγματι ο Μπίτσιος ήρθε σε επαφή με τους αρχηγούς των δύο μεγάλων κομμάτων επιτυγχάνοντας σύναψη συμφωνίας (Νικολακόπουλος, 2010, 42-44. Τσουνάκος, 2007, 755). Οι όροι της συμφωνίας υλοποιήθηκαν άμεσα, έτσι η ΕΡΕ απέσυρε την κοινοβουλευτική στήριξη από την κυβέρνηση Στεφανόπουλου με παρεπόμενο την παραίτηση της και ο Γ. Παπανδρέου δεσμεύτηκε να υποστηρίξει μια νέα εξωκοινοβουλευτική κυβέρνηση. Η συμφωνία προκάλεσε αρχικά αντιδράσεις στην φιλοκαραμανλική πτέρυγα της ΕΡΕ αλλά και στην κεντροαριστερή πτέρυγα της Ε.Κ. που ηγούνταν ο Ανδρ. Παπανδρέου αλλά τελικά έγινε αποδεκτή. Αποτέλεσμα της συμφωνίας υπήρξε η μεταβατική υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Ιωαν. Παρασκευόπουλο που πήρε ψήφο εμπιστοσύνης στις 13 Ιανουαρίου 1967 και δεσμεύτηκε να διενεργήσει εκλογές τέλη Μάϊου. Η κυβέρνηση αυτή κατάφερε να μείνει στην εξουσία λίγες μόνο εβδομάδες. Μετά την παραίτησή της ο βασιλιάς προχώρησε με δική του πρωτοβουλία στην ανάθεση της πρωθυπουργίας στον αρχηγό της ΕΡΕ Κανελλόπουλο. Η κυβέρνηση αυτή αμιγώς κομματική θα διεξήγαγε τις εκλογές στις 28 Μαΐου. Στις 14 Απριλίου

διαλύθηκε η Βουλή αλλά τις εκλογές τελικά ακύρωσε το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου (Νικολακόπουλος, 2010, 44-46. Τσουνάκος, 2007, 755).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

2.1 Ομάδα υπέρ της άποψης ότι το στέμμα παραβίασε το σύνταγμα

Στην ομάδα αυτήν εντάσσονται οκτώ συγγραφείς με ένα έργο ο καθένας εκτός από τον J. Meynaud που αξιοποιήθηκαν δύο έργα του. Τα βιβλία έχουν ιστορικό, πολιτικό και νομικό περιεχόμενο.

2.1.1 Πρόσωπα

Ο Λιναρδάτος ήταν Έλληνας δημοσιογράφος, μεταφραστής, ιστορικός συγγραφέας, αντιστασιακός και πολιτικός. Του ανήκουν πολλά έργα με ιστορικό κυρίως περιεχόμενο, ενώ μετέφρασε στα ελληνικά έργα ξένων δημιουργών. Ο Τσουκαλάς σπούδασε στη Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στα πανεπιστήμια του Μονάχου, των Παρισίων, της Χαϊδελβέργης και του Yale. Πολιτικά ανήκε στο χώρο της Αριστεράς. Ο Αλιβιζάτος είναι καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και δικηγόρος με εκτενές συγγραφικό έργο. Ο Meynaud ήταν διδάκτορας Δικαίου και διπλωματούχος της Ecole libre des Sciences Politiques και του Centre Superieur de Banque του Παρισιού. Δίδαξε σε πολλά πανεπιστήμια και συνέγραψε πολλά έργα, πανεπιστημιακές σημειώσεις και επιστημονικά άρθρα. Ο Βουρνάς υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων 1964-1967. Διατυπώνει την άποψή του με την ιδιότητα του δημοσιογράφου και από την πλευρά της Αριστεράς. Αισθάνεται χρέος ως πολιτικοποιημένο πρόσωπο να καταγράψει την προσωπική του θέση για τις καταστάσεις, τα γεγονότα και τα πρόσωπα που καθόρισαν το πολιτικό και κοινωνικό μέλλον της Ελλάδος. Σηλητεύει τον ξένο παράγοντα, τις μυστικές υπηρεσίες ξένες και εγχώριες, τη στρατοκρατία, την αυταρχική διακυβέρνηση και όλους όσους επιδίωξαν να καταλύσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς και να υπονομεύσουν τη λαϊκή κυριαρχία (Βουρνάς, 1984, 5, 6). Ο Ανδρ. Παπανδρέου είχε λαμπρή ακαδημαϊκή καριέρα στις ΗΠΑ. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1959 και εξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1964. Ο πατέρας του Γ. Παπανδρέου τον τοποθέτησε στη θέση του υπουργού προεδρίας. Οι πολιτικές του θέσεις προκάλεσαν αντιδράσεις στην Ένωση Κέντρου καθώς εκπροσωπούσε την αριστερή αντιμοναρχική συνιστώσα. Τον Ιούλιο του 1964 παραιτήθηκε και αποχώρησε από την κυβέρνηση τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς. Τον Απρίλιο του 1965 επανήλθε στην κυβέρνηση και παρέμεινε ως την πτώση της. Υπήρξε ένας από τους βασικούς συντελεστές των πολιτικών διεργασιών που ακολούθησαν ως την εγκαθίδρυση της δικτατορίας προκαλώντας παράλληλα αισθήματα μίσους και λατρείας. Η Μαλτέζου είναι συγγραφέας. Ο Ρουμπάτης είναι Έλληνας

δημοσιογράφος και έχει διατελέσει κυβερνητικός εκπρόσωπος επί πρωθυπουργίας Αν. Παπανδρέου και ειδικός σύμβουλος του πρωθυπουργού για θέματα μέσων μαζικής ενημέρωσης. Επίσης υπήρξε ευρωβουλευτής του ΠΑΣΟΚ.

2.2 Ποιες ήταν οι συνταγματικές παραβιάσεις του βασιλιά

«Ο βασιλιάς βασιλεύει αλλά δεν κυβερνά»: η ρήση του Θιέρσου χρησιμοποιήθηκε για να θίξει τις αντισυνταγματικές επεμβάσεις του βασιλιά στην πολιτική ζωή ενός τόπου (Αλιβιζάτος, 1983, 239).

Σύμφωνα με το άρθρο 21 του συντάγματος του 1952 το πολίτευμα της Ελλάδος ήταν η βασιλευόμενη δημοκρατία, όλες οι εξουσίες πηγάζαν από το έθνος και ενεργούνταν με τον τρόπο που όριζε το σύνταγμα. Ωστόσο σε αυτό το σύνταγμα υπήρχαν διατάξεις απαρχαιωμένες που επισημαίνονταν στο σύνταγμα του 1844 που το πολίτευμα ήταν η συνταγματική μοναρχία. Για τον Αλιβιζάτο το σύνταγμα του 1952 ήταν συντηρητικότερο από αυτό του 1911. Υπήρξε δέσμιος των παθών των καιρών με αποτέλεσμα να απομακρύνεται από τις φιλελεύθερες παρακαταθήκες της ελληνικής συνταγματικής παράδοσης, να παραμένει οπισθοδρομικό και να μην ακολουθεί την τάση των ευρωπαϊκών συνταγμάτων προς ανανέωση (Αλιβιζάτος, 1983, 239-241).

Βάσει των άρθρων 27 και 31, η εκτελεστική εξουσία ανήκε στον βασιλιά, ασκούσαν όμως από τους υπεύθυνους υπουργούς τους οποίους ο βασιλιάς διορίζε και έπαινε. Βέβαια το άρθρο 78 καθιέρωνε το κοινοβουλευτικό σύστημα που σημαίνει η κυβέρνηση για να παραμείνει στη θέση της θα έπρεπε να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Άρα η Βουλή ήταν αυτή που καθόριζε αν θα μείνει στην εξουσία η κυβέρνηση. Ο βασιλιάς επομένως δεσμευόταν να μην ενεργεί μόνος χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης και ήταν αρμόδιος ώστε να διορίζει υπουργούς που να έχουν τη στήριξη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Η δεσμευση αυτή όμως δεν ήταν ξεκάθαρο εάν ήταν πολιτική σύμφωνα με τα ειωθότα ή νομική εκπορευόμενη εκ του συντάγματος. Στην περίπτωση που ο περιορισμός ήταν και νομικός κάθε παραβίαση των παραπάνω αρμοδιοτήτων ή κατάχρησή τους θα αποτελούσε παραβίαση του συντάγματος. Την άποψη ότι ο βασιλιάς δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να ενεργεί μόνος υποστήριξε ο συνταγματολόγος Χρ. Σγουρίτσας όπως και ο Αρ. Μάνεσης (Αλιβιζάτος, 1983, 239-241).

Ο Meynaud υποστηρίζει ότι ο βασιλιάς καταπάτησε το άρθρο 78 του συντάγματος σύμφωνα με το οποίο η κυβέρνηση έπρεπε να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής όταν εμφανίζεται στο κοινοβούλιο ζητώντας ψήφο εμπιστοσύνης και να παραιτείται όταν παύει να χαίρει της υποστήριξής της. Ο Κωνσταντίνος όμως διόρισε πέντε διαδοχικές κυβερνήσεις που δεν ήταν

πιθανό να πάρουν ψήφο εμπιστοσύνης. Παρόλα αυτά επέμενε και κατάφερε τελικά να αποσπάσει βουλευτές από την Ε.Κ. δημιουργώντας μια βασιλική κυβέρνηση. Η ενέργεια αυτή αποτέλεσε κατάφωρη παραβίαση του συντάγματος. Επιπλέον, ξεπερνώντας τον ανεύθυνο χαρακτήρα του λειτουργήματός του, κατηγόρησε ανοικτά και με μένος χωρίς να διαθέτει αποδείξεις αυτούς που συμμετείχαν στη υποτιθέμενη συνομιλία (υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ) εντός του στρατού διχάζοντας τον λαό του. Πολλοί Έλληνες και ξένοι μελετητές χαρακτήρισαν «πραξικόπημα» την κοινοβουλευτική εκτροπή της αυλής. Ωστόσο το παλάτι με νομιμοφανείς λύσεις παρουσίαζε τις επεμβάσεις του συνταγματικά ορθές. Όμως η συστηματική άρνηση του Κωνσταντίνου να προσφύγει σε εκλογές αποτέλεσε στοιχείο εκτροπής του πολιτεύματος. Παρατηρεί επίσης ο Meynaud ότι ο βασιλιάς δεν θα προχωρούσε σε καμία από αυτές τις ενέργειες εάν δεν είχε την υποστήριξη του στρατού καθώς και τη συγκατάθεση των αμερικανικών υπηρεσιών (Meynaud, 1974, μέρος β', 77, 78).

Στο άρθρο 31 εμπίπτει το πρόβλημα που δημιουργήθηκε τον Ιούλιο του 1965. Μετά από τη διαφωνία του βασιλιά με τον Γ. Παπανδρέου για την αντικατάσταση του υπουργού Εθνικής Αμύνης, ο πρωθυπουργός αναγκάστηκε να παραιτηθεί αν και κατείχε την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής. Αυτό που θα ήταν λογικό σε οποιαδήποτε άλλη δημοκρατία δηλαδή η αντικατάσταση ενός υπουργού που δεν θα εφάρμοζε αυτά που του ζητούσε ο πρωθυπουργός ήταν για την Ελλάδα εντελώς ριζοσπαστικό (Ρουμπάτης, 1987, 230, 231). Το αντιφατικό της υπόθεσης ήταν ότι ενώ ο Γ. Παπανδρέου είχε την εμπιστοσύνη της Βουλής και του βασιλιά σαν πρωθυπουργός, ο Κωνσταντίνος δεν τον εμπιστευόταν σαν υπουργό Εθνικής Αμύνης. (Παπανδρέου, 1974, 24-27, 217-225). Ο βασιλιάς διόριζε διαδοχικά μετά την παραίτηση πρωθυπουργούς της αρεσκείας του ενώ ο Γ. Παπανδρέου και η πλειονότητα των βουλευτών ζητούσαν διενέργεια εκλογών για την ανάδειξη του πρωθυπουργού. Τελικά η κυβέρνηση Στεφανόπουλου με τη βοήθεια των αποστατών κατάφερε να πάρει ψήφο εμπιστοσύνης. Η βασιλική πρωτοβουλία κατά τον Αλιβιζάτο υπήρξε αντισυνταγματική από τη στιγμή που το στέμμα παρενέβη στα εσωτερικά ζητήματα του πλειοψηφούντος κόμματος παροτρύνοντας τους βουλευτές του να αποστατήσουν παρέχοντας τους ανταλλάγματα. Ο Κανελλόπουλος καυτηρίασε αυτήν την ενέργεια χαρακτηρίζοντάς την «εξαγορά συνειδήσεων» παρόλο που είχε υποστηρίξει τη στάση του βασιλιά εκείνη την εποχή (Αλιβιζάτος, 1983, 243-246). Σύμφωνα με την Μαλτέζου οι ενέργειες του Κωνσταντίνου συνιστούν κατάφωρη ποδοπάτηση του συντάγματος. Με τις αντισυνταγματικές του παρεμβάσεις, που ήταν ανεπίτρεπτες, επανέφερε τη χώρα στην εποχή (1864-1874) που ο προπάππος του Γεώργιος Α' ίδρυσε τη δυναστεία (Μαλτέζου, 1978, 346, 347).

Για τις διαδοχικές κυβερνήσεις που όρισε ο βασιλιάς μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου έχουν ειπωθεί πολλές απόψεις υπέρ ή κατά της συνταγματικότητας των ενεργειών αυτών. Οι περισσότεροι και εγκυρότεροι συνταγματολόγοι δέχονται ότι έγινε παραβίαση του συντάγματος αν και το σύνταγμα του 1952 δεν ήταν τελείως ξεκάθαρο. Ο βασιλιάς για να είναι σύμφωνος με την κοινοβουλευτική τάξη έπρεπε μετά την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου να του επιτρέψει να ασκεί τα καθήκοντά του μέχρι να σχηματιστεί νέα κυβέρνηση ή σε άλλη περίπτωση να δώσει διερευνητική εντολή στον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Όμως ο Κωνσταντίνος και οι σύμβουλοί του έπραξαν διαφορετικά με απώτερο σκοπό να διασπάσουν την Ε.Κ. Ουσιαστικά τα ανάκτορα αποφάσιζαν για το τι είναι καλό και τι κακό για τον τόπο. Καταργούσαν στην πράξη το πολίτευμα και λειτουργούσαν στα πλαίσια της μοναρχίας αγνοώντας τη λαϊκή βούληση και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς (Λιναρδάτος, 1986, τ. Ε', 239-241).

Η μεγαλύτερη όμως καταστρατήγηση του συντάγματος συνίσταται στην επιμονή του βασιλιά να αναθέτει την πρωθυπουργία σε πρώην υπουργούς της Ε.Κ. που σε καμία περίπτωση δεν θα κέρδιζαν την εμπιστοσύνη της βουλής παρά την υποστήριξη της ΕΡΕ. Από την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου στις 15 Ιουλίου 1965 ως τις 25 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου οι κυβερνήσεις που ανέλαβαν τη διοίκηση της χώρας δεν υποστηρίζονταν από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία παραβιάζοντας έτσι το άρθρο 78 του συντάγματος. Ο Κωνσταντίνος, αν και είχε το δικαίωμα σύμφωνα με το άρθρο 31 να διορίζει και να παύει τους υπουργούς, στη συγκεκριμένη περίπτωση ενήργησε καταχρηστικά υπερβαίνοντας τους κανόνες του κοινοβουλευτισμού (Αλιβιζάτος, 1983, 247). Ωστόσο οι υποστηρικτές των διευρυμένων εξουσιών του βασιλιά στήριζαν τη άποψη πως ήταν δικαίωμά του ακόμα και να επιλέξει ο ίδιος τον αρχηγό του πλειοψηφούντος κόμματος. Γεγονός που συνέβη στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1923 με τον S. Baldwin και το 1957 με τον H. Machmillan. Επισημαίνοντας, όμως, σωστά ο Κανελλόπουλος η βρετανική συνταγματική ιστορία απείχε από το ελληνικό μοντέλο. Στην Αγγλία το πολίτευμα ήταν συνταγματική μοναρχία ενώ το ελληνικό ήταν βασιλευόμενη δημοκρατία όπου τυπικά ο βασιλιάς είχε περιορισμένες πρωτοβουλίες σε σχέση με τη Βρετανία (Αλιβιζάτος, 1983, 247, 248).

Ο Κωνσταντίνος το 1965 ώθησε με τις μεθοδεύσεις του σε παραίτηση τον Γ. Παπανδρέου. Στην ουσία ήταν εξαναγκασμός και όχι παύση βάση του άρθρου 31 του συντάγματος. Για κάποιους συνταγματολόγους και σχολιαστές ο βασιλιάς έπραξε μέσα στα συνταγματικά όρια. Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης από το σύνταγμα του 1952 όριζε ως πολιτική υποχρέωση να διορίζει και να μην ανακαλεί από την πρωθυπουργία τον αρχηγό του κόμματος

που συγκέντρωνε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Επομένως οι ενέργειες του βασιλιά σε καμία περίπτωση δεν χαρακτηρίζονται αντισυνταγματικές αλλά μόνο πολιτικά ανορθόδοξες. Σύμφωνα με τους ίδιους σχολιαστές ο βασιλιάς είχε το δικαίωμα να διορίζει οποιοδήποτε πρόσωπο ήθελε στην πρωθυπουργία άνευ νομικού περιορισμού. Σύμφωνα με τον Μάνεση ο βασιλιάς δεν είχε το δικαίωμα να διορίζει τον πρωθυπουργό της επιλογής του παρά μόνο όταν διέλυε τη Βουλή για να διενεργηθούν εκλογές και μόνο μέσα στο χρονικό διάστημα που όριζε το άρθρο 37 του συντάγματος του 1952 (45 ημέρες). Σε αυτήν την περίπτωση εφόσον δεν υπήρχε δυνατότητα συμφωνίας που να εγκριθεί από την πλειοψηφία της Βουλής ο βασιλιάς μπορούσε να διορίσει κυβέρνηση, ακόμη και μειοψηφίας, με αποκλειστικό σκοπό τη διενέργεια εκλογών (Αλιβιζάτος, 1983, 249-250).

Κατά τον Αλιβιζάτο ένα ακόμη πεδίο που επισημαίνεται η αντισυνταγματική δράση του Κωνσταντίνου ήταν το Συμβούλιο του Στέμματος. Το Συμβούλιο ήταν ένα άτυπο όργανο που συγκαλούσε ο βασιλιάς για την ανταλλαγή απόψεων που αφορούσαν ζητήματα εθνικού ενδιαφέροντος. Στο Συμβούλιο συμμετείχαν οι ηγέτες των κομμάτων με εξαίρεση την ΕΔΑ, πρώην πρωθυπουργοί, αρχηγοί ξένων κρατών και η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων. Η σύγκληση του Συμβουλίου δεν ήταν συμβατή με τις συνταγματικές επιταγές διότι ο βασιλιάς αποκτούσε πολιτικό ρόλο ενώ η θέση του έπρεπε να είναι υπεράνω κομμάτων και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Ακόμα και αν ο βασιλιάς δεν επιθυμούσε να συμμετέχει στις κομματικές υποθέσεις, ο ρόλος του ως προέδρου του Συμβουλίου τον οδηγούσε να λάβει μέρος υποστηρίζοντας τις θέσεις που εισηγούνταν οι παρευρισκόμενοι. Επομένως, ο «ανεύθυνος» αρχηγός του κράτους που έπρεπε να διατηρεί ουδετερότητα έπαιρνε θέση στα πολιτικά ζητήματα γεγονός που αντίβαινε με τον ρόλο του έτσι όπως τον παρουσίαζε το σύνταγμα (Αλιβιζάτος, 1983, 255-260).

Την ίδια άποψη ενστερνίζεται ο Λιναρδάτος. Επισημαίνει ότι ο βασιλιάς και οι σύμβουλοί του για να αποδείξουν τη «δημοκρατικότητά» τους στον τρόπο που λειτουργούσαν συγκάλεσαν το «Συμβούλιο του Στέμματος». Τα πρόσωπα που συμμετείχαν στο Συμβούλιο ήταν επιλογής του Κωνσταντίνου άρα εκ των πραγμάτων οι αποφάσεις που θα λαμβάνονταν θα ήταν υπέρ του. Το Ανακτοβούλιο αυτό πόρρω απείχε από τη λαϊκή κυριαρχία και τα συντεταγμένα όργανα της πολιτείας. Εν γνώση της κατάστασης ο Γ. Παπανδρέου δέχτηκε να συμμετάσχει ώστε να μην κατηγορηθεί για αδιαλλαξία και αντιβασιλισμό (Λιναρδάτος, 1986, τ. Ε', 288-289).

Σύμφωνα με τον Ανδρ. Παπανδρέου, το Συμβούλιο του Στέμματος ήταν ένας απαρχαιωμένος θεσμός που δεν προβλεπόταν από το σύνταγμα αλλά έδινε τη δυνατότητα στον βασιλιά να καλέσει όποιους επέλεγε αυτός. Ήταν αναμενόμενο λοιπόν αυτοί που συμμετείχαν να

συμφωνούν με τις απόψεις του. Πράγματι όλοι οι πρώην πρωθυπουργοί που παραβρέθηκαν τάχθηκαν με τις θέσεις του Κωνσταντίνου. Μόνο ένας υποστήριξε τις απόψεις τού Γ. Παπανδρέου (Παπανδρέου, 1974, 268). Για τον Βουρνά τα πρακτικά του Συμβουλίου αποτέλεσαν «ντοκουμέντο που εικονίζει όλο το ψεύδος και την απάτη που πάνω τους στήριξε το κατεστημένο τα επιχειρήματά του για να διαιωνίσει την ειλωτεία του ελληνικού λαού στους ολιγαρχικούς κύκλους και τους ξένους». (Βουρνάς, 1984, 258, 259).

Αντισυνταγματική επίσης χαρακτηρίζει ο Αλιβιζάτος τη δημοσιοποίηση των πρακτικών των συμβουλίων με πρωτοβουλία του στέμματος, χωρίς να ενημερώσει τα μέλη που συμμετείχαν, προσβλέποντας είτε στη συγκάλυψη ευθυνών είτε στην προώθηση συγκεκριμένων πολιτικών. Αντισυνταγματικά ήταν και τα διαγγέλματα που συνήθιζε να απευθύνει ο Κωνσταντίνος στον λαό άλλες φορές απευθείας άλλες φορές κοινοποιώντας δημόσια εμπιστευτικά έγγραφα. Οι επιστολές που αντάλλαξε με τον Γ. Παπανδρέου και τις δημοσιοποίησε αποκάλυπταν μια προκοινοβουλευτική αντίληψη για τον ρόλο του βασιλιά. Το περιεχόμενο και ο τόνος που ήταν γραμμένες καταδείκνυαν την αλαζονεία του μονάρχη και την επιμονή του να αντιδρά στις υποδείξεις του πρωθυπουργού που αν μη τη άλλο είχε συγκεντρώσει στις εκλογές το τεράστιο ποσοστό του 52% (Αλιβιζάτος, 1983, 257, 258).

Ο καθηγητής Φ. Βεγλήρης αναφέρει για τις επιστολές του βασιλιά ότι «δεν έχουν προηγούμενον εις την ιστορίαν των συνταγματικών μοναρχιών» (*Το Βήμα*, 3 Σεπτεμβρίου 1965). Στο ερώτημα ποιος ήταν ο συντάκτης των επιστολών του Κωνσταντίνου δεν υπήρχε σίγουρη απάντηση. Το πιθανότερο ήταν ότι αποτέλεσε προϊόν συλλογικής εργασίας με εμπνευστή τον Χοϊδά και συμβούλους τον Π. Πιπινέλη και τη μητέρα του βασιλιά Φρειδερίκη που ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή στον γιο της. Οι επιστολές αυτές ήταν αντίθετες με το σύνταγμα και καταδείκνυαν την μοναρχική νοοτροπία του βασιλιά, ο οποίος επιδίωκε να επιβάλει τη δική του πολιτική αδιαφορώντας για τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Με γνώμονα τους δικούς του σκοπούς προειδοποιεί και απειλεί ως ανώτατος άρχοντας και ηγέτης απαξιώνοντας τον εκλεγμένο πρωθυπουργό. Βέβαια ο Κωνσταντίνος διαβεβαίωνε ότι λειτουργούσε εντός συνταγματικών ορίων στην πράξη όμως καταστρατηγούσε το σύνταγμα επιμένοντας να αρνείται στον πρωθυπουργό να αναλάβει το Υπουργείο που θέλει. Έτσι ξεκίνησε μία πολιτική κρίση η μεγαλύτερη μετά τον εμφύλιο πόλεμο για την «τιμή της Δημοκρατίας» (Λιναρδάτος, 1986, τ. Ε', 205-218, 228, 229).

Ο Meynaud υποστηρίζει πως οι γραπτές επιστολές του βασιλιά αναδεικνύουν την επιδίωξή του να συμμετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας. Μάλιστα επισημαίνει πως για την συγγραφή τους συμβουλευτήκε τον συνταγματολόγο Σγουρίτσα καθηγητή του συνταγματικού

δικαίου στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Μαζί με τις επιστολές αυτές δημοσιεύτηκε και η γνωμοδότηση του συνταγματολόγου. Εντύπωση έκανε το γεγονός ότι οι απόψεις του συντάκτη της γνωμοδότησης ερχόταν σε αντίθεση με παλαιότερα κείμενά του. Ο Σγουρίτσας συνδεόταν παλιότερα φιλικά με τον Γ. Παπανδρέου, μετά όμως από τη γνωριμία του με το βασιλιά καθώς αυτός σπούδαζε στη Νομική Σχολή η άποψή του για τις αρμοδιότητες του στέμματος μεταβλήθηκε. Οι τρεις επιστολές αυτές αποτέλεσαν «ισάριθμα ραπίσματα στο πρόσωπο κάθε δημοκρατικού Έλληνα» (Meynaud, 1974, μέρος β', 74) κλονίζοντας την έννοια της δημοκρατίας και του κοινοβουλευτισμού. Τόσο το περιεχόμενό τους όσο και το ύφος του συντάκτη φάνερωναν την πεποίθηση του Κωνσταντίνου ότι δικαιούνταν να υπερκεράσει τη νόμιμη κυβέρνηση και να λειτουργεί ως αποκλειστικός φορέας εξουσίας (Meynaud, 1974, μέρος β', 73-74).

Για τις επιστολές του βασιλιά προς τον Παπανδρέου ο Βουρνάς παρατηρεί ότι χρήζουν ιδιαίτερης ανάλυσης. Θεωρεί σχεδόν βέβαιο χωρίς όμως να έχει αποδειχτεί ότι ο συντάκτης τους δεν ήταν ο Γλύξμπουργκ αλλά κάποιος πολιτικός με εξαιρετική εμπειρία. Ο Βουρνάς αμφισβητεί την ικανότητά του Κωνσταντίνου να έχει συντάξει ο ίδιος τις επιστολές¹ διότι δεν του επέτρεπε η ανεπαρκής κατάρτιση σε πολιτικά ζητήματα και η έλλειψη ελληνομάθειας ώστε να συντάξει τέτοιου είδους κείμενα. Μελετώντας την πρώτη επιστολή ο πολιτικός παρατηρητής συμπεραίνει ότι ο Κωνσταντίνος συνεπικουρούμενος από τους συμβούλους του, τη σατανική μητέρα του και τον ξένο δάκτυλο επιδιώκει την αποπομπή του Γ. Παπανδρέου. Για την υλοποίηση του σχεδίου του χρησιμοποίησε μάλιστα αντισυνταγματικές και αυταρχικές λύσεις. (Βουρνάς, 1984, 227-231). Ο νουνεχής πρωθυπουργός απάντησε στον Κωνσταντίνο εκφράζοντας τις θέσεις του και κυρίως θίγοντας καυστικά τις αντιλήψεις του βασιλιά σχετικά με το πολίτευμα και την επιμονή του να παρεμβαίνει. Ακολούθησαν και άλλες δύο επιστολές του βασιλιά προς τον Γ. Παπανδρέου γεμάτες θράσος και αυταρχικές ιδέες. (Βουρνάς, 1984 235, 245-249)

Ο Κωνσταντίνος επέμενε στις επιστολές ότι αυτός ήταν ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων άρα αυτός θα αποφάσιζε για το πρόσωπο που θα αναλάμβανε το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης. Πράγματι αυτό αναφέρεται ρητά στο σύνταγμα του 1952 όπως και στο σύνταγμα του 1864/1911. Όμως στο νέο σύνταγμα οι συνταγματικοί νομοθέτες είχαν προσθέσει το άρθρο για την υποχρεωτική υπουργική προσυπογραφή όλων των πράξεων του βασιλιά, οπότε η

¹ Η αλληλογραφία μεταξύ Κωνσταντίνου και Γ. Παπανδρέου μελετήθηκε από τις σσ. 227-248, Τ. Βουρνάς (1984), *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Τολίδη.

εξουσία του βασιλιά είχε τυπικό χαρακτήρα ενώ η υπεύθυνη κυβέρνηση είχε την ευθύνη της διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων. Την άποψη του Αλιβιζάτου ασπάστηκε και ο Κανελλόπουλος αναφέροντας: «Δεν είναι διόλου σωστό- δεν ήταν σύμφωνο με το σύνταγμα- να ελέγχονται οι Ένοπλες Δυνάμεις από τον ανεύθυνο Ανώτατο Άρχοντα. Ο βασιλεύς δεν ήταν αρχιστράτηγος. Ήταν όπως είναι και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας στα κοινοβουλευτικά δημοκρατικά πολιτεύματα – συμβολικός αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων. Αλλά η παράδοση του οίκου του βασιλέως Κωνσταντίνου είχε δημιουργήσει μιά εσφαλμένη -αντισυνταγματική- αντίληψη γύρω από τη σχέση του Ανώτατου Άρχοντος προς ‘τας ξηράν και θάλασσαν δυνάμεις’ όπως έλεγαν τα παλαιότερα Συντάγματα, προς ‘τας ενόπλους δυνάμεις’, όπως έλεγε το σύνταγμα του 1952» (Αλιβιζάτος, 1983, 265, 269).

Ο Μάνεσης στον πρόλογο του βιβλίου του συνταγματολόγου Αλιβιζάτου, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, με αφορμή τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965, παρατηρεί ότι οι βασιλείς στην Ελλάδα κατά παράβαση του συντάγματος δεν αρκούνται να βασιλεύουν αλλά επιμένουν να κυβερνούν συμβάλλοντας στη νόθευση του πολιτεύματος. Ο Κωνσταντίνος με τη στάση του επιβεβαίωσε την προσκόλλησή του στον μοναρχικό τρόπο διακυβέρνησης. Υπήρχε βέβαια η αντίληψη, την οποία ο Μάνεσης θέτει ως προβληματική, ότι το στέμμα είχε το απαραβίαστο δικαίωμα να επεμβαίνει και να πράττει κατά το δοκούν (Αλιβιζάτος, 1983, 11).

2.3 Επιχειρήματα για τη στήριξη των απόψεων ότι το σύνταγμα καταστρατηγήθηκε από τον βασιλιά

2.3.1 Διάλυση της Ε.Κ.

Ένα από τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν αυτοί που υποστηρίζουν ότι η στάση του Κωνσταντίνου ήταν αντισυνταγματική βασίζεται στην άποψη ότι ο βασιλιάς λειτούργησε με τον τρόπο αυτόν διότι ο Γ. Παπανδρέου επιδίωξε να επέμβει σε ζητήματα που θεωρούνταν κερτημένα του στέμματος. Για το λόγο αυτόν ο μονάρχης επιδίωξε την αποπομπή τού πρωθυπουργού και τη διάλυση του κόμματος που ηγούνταν.

Παρότι ανέλαβε την εξουσία, η Ε.Κ. ήταν μια παράταξη αποτελούμενη από στελέχη διαφορετικών πολιτικών τάσεων. Δεν παρουσίαζε συγκεκριμένη ιδεολογία αλλά ούτε και ενιαία πολιτική συγκρότηση. Εντός της παράταξης υπήρχαν μέλη με δεξιό πολιτικό προσανατολισμό (Σ. Βενιζέλος, Π. Γαρουφαλιάς κ.α.), άλλοι εντάχθηκαν βασιζόμενοι στην πολιτική τους μετριοπάθεια ενώ άλλοι γιατί πίστευαν στη δυνατότητα της αλλαγής. Στο

σύνολό της η Ε.Κ. αντιμετώπιζε διστακτικά τις νέες ιδέες αντικομμουνιστικού πολιτικού προσανατολισμού. Η ανομοιογένεια στους κόλπους της δημιουργούσε συνεχώς διαφωνίες που ανησυχούσαν τον Γ. Παπανδρέου για το μέλλον της παράταξης. Σταδιακά και αντιμετωπίζοντας διαδοχικές εσωτερικές κρίσεις η συγκρότηση του κόμματος κινδύνευε να χαθεί (Βουρνάς, 1984, 205-218).

Οι σχέσεις μεταξύ του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου και του βασιλιά Κωνσταντίνου όταν αυτός ανέλαβε το θρόνο ήταν αρμονικές. Ο Γ. Παπανδρέου φρόντιζε από την εποχή που βασιλιάς ήταν ο Παύλος να μην έρθει σε αντιπαράθεση με την αυλή. Η κυβέρνηση της Ε.Κ. προχώρησε σε μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που αφορούσε διάφορους τομείς. Ο στρατός όμως, το σημαντικότερο όπλο της Δεξιάς παράταξης, ήταν το μόνο πεδίο στο οποίο δεν επενέβη. Μάλιστα ο Γ. Παπανδρέου ως δείγμα καλής θελήσεως διόρισε υπουργό Αμύνης τον Γαρουφαλιά ο οποίος ήταν προσωπικός φίλος τους βασιλιά και το μόνο μέλος του κόμματος που αρνήθηκε να λάβει μέρος στον «ανένδοτο αγώνα». Σύμφωνα με τον Τσουκαλά, η στάση αυτή του Γ. Παπανδρέου ήταν λανθασμένη. Η ευμενής αυτή στάση του πρωθυπουργού απέναντι στο στέμμα εκπορευόταν είτε από την πεποίθησή του ότι μπορούσε να εξαπατήσει τον Κωνσταντίνο είτε επειδή πιεζόταν από τις δεξιές συνιστώσες του κόμματός του. Γενικώς σε ό,τι αφορούσε το θρόνο, ο Γ. Παπανδρέου φρόντιζε να κρατά ισορροπίες (Τσουκαλάς, 1974, 144-149).

Όταν ο Γ. Παπανδρέου αποφάσισε να αναλάβει τον πολιτικό έλεγχο των Ενόπλων Δυνάμεων κλόνησε το πλέγμα εξουσιών που είχε δημιουργηθεί στη μεταπολεμική Ελλάδα και έγινε απειλή για το καθιερωμένο σύστημα. Η απόφαση του Γ. Παπανδρέου να μετατρέψει το στρατό από όργανο εσωτερικού ελέγχου σε υπεύθυνο στρατό για την άμυνα της χώρας θορύβησε το παλάτι. Μάλιστα ο Κανελλόπουλος δήλωσε στις 19 Φεβρουαρίου 1965 ότι ο Γ. Παπανδρέου πρέπει να φύγει. Ο βασιλιάς ανέλαβε την καθαίρεση της κυβέρνησης Ε.Κ. υποστηρίζοντας ότι «Η κατάσταση έγινε ανώμαλη». Η πτώση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου ήταν μελετημένο σχέδιο εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών δυνάμεων και αποτέλεσε πλήγμα στη φιλελευθεροποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας (Ρουμπάτης, 1987, 230-232, 235, 243).

Ο βασιλιάς Παύλος, πατέρας του Κωνσταντίνου, λίγο πριν πεθάνει κάλεσε τον γιο του και του επισήμανε: «Το στρατό και τα μάτια σου». Στα ολοκληρωτικά πολιτεύματα ο στρατός ήταν το έρεισμα του θρόνου. Ο Κωνσταντίνος το αναγνώριζε και επιδίωκε να διατηρήσει αυτήν την παράδοση. Έτσι, όταν ο Γ. Παπανδρέου θέλησε να κάνει κάποιες μεταβολές στο στράτευμα ο βασιλιάς επενέβη προτάσσοντας την εξουσία του (Βουρνάς, 1984, 219-220). Πιο συγκεκριμένα, η κατάσταση στη σχέση μεταξύ πρωθυπουργού και βασιλιά άλλαξε όταν ο Γ.

Παπανδρέου αποκάλυψε το σχέδιο «Περικλής» που αποτελούσε ένα σχέδιο συντονισμένων ενεργειών ποδηγέτησης των εκλογών του 1961 υπέρ της ΕΡΕ με σημαντική εμπλοκή του στρατού. Ο πρωθυπουργός αποφάσισε να εκκαθαρίσει το στράτευμα από επικίνδυνα στοιχεία και συνωμότες. Η πρόθεσή του να επέμβει στα θέματα των Ενόπλων Δυνάμεων τον κατέστησε άμεση απειλή για το κατεστημένο και το στέμμα (Τσουκαλάς, 1974, 152,153).

Η απάντηση στις ενέργειες του πρωθυπουργού παρουσιάστηκε αμέσως. Ήταν η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Σύμφωνα με τον Τσουκαλά, πρόκειται για μια υποτιθέμενη συνομοσία στρατιωτικών με σκοπό την επιβολή δικτατορίας. Οι κατηγορούμενοι ήταν ολιγάριθμοι στρατιωτικοί και κάποιοι πολιτικοί, μεταξύ αυτών και ο Ανδρ. Παπανδρέου. Ο Τσουκαλάς θεωρεί ότι η κατηγορία ήταν παράλογη και πρόκειται για μία συνομοσία με συγκεκριμένο σκοπό να πλήξει τον πρωθυπουργό και τον γιο του. Ο πρωθυπουργός ζήτησε την απομάκρυνση του υπουργού Αμύνης Γαρουφαλιά ο οποίος έφερνε προσχώματα στην πολιτική του και ζήτησε από τον βασιλιά να διοριστεί ο ίδιος υπουργός Αμύνης. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε για λόγους ηθικής τάξεως αφού έτσι θα παρακωλύονταν η έρευνα για τον Ανδρ. Παπανδρέου στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Ο πρωθυπουργός απείλησε ότι θα παραιτηθεί. Ο βασιλιάς δέχτηκε την παραίτησή του χωρίς βέβαια αυτή να έχει υποβληθεί επισήμως εγγράφως (Τσουκαλάς, 1974, 152,153). Το γεγονός ότι μέσα σε λίγες ώρες μετά την παραίτηση ορκίστηκε νέα κυβέρνηση υπό τον Αθανασιάδη-Νόβα πρόεδρο της Βουλής καταδεικνύει σύμφωνα με τον Τσουκαλά ότι η επιχείρηση αποπομπής του Γ. Παπανδρέου ήταν από πριν μελετημένη (Τσουκαλάς, 1974, 153).

Την ίδια άποψη ενστερνίζεται ο Meynaud συγκεκριμένα αναφέρει ότι ο Γ. Παπανδρέου είχε de facto δεχθεί ότι το στράτευμα ήταν αρμοδιότητα του βασιλιά. Για το λόγο αυτό επέλεξε τον Γαρουφαλιά για το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης (Meynaud, 1974, μέρος β', 41) Όταν όμως ο Παπανδρέου έδωσε στη δημοσιότητα το σχέδιο Περικλής διέρρηξε αυτή τη σιωπηλή συμφωνία με το στέμμα. Η απάντηση υπήρξε άμεση με την αποκάλυψη της «συνομοσίας» ΑΣΠΙΔΑ. Σύμφωνα με τον Meynaud το γεγονός ότι η εμπλοκή στην υπόθεση αυτή μόλις είκοσι οκτώ μελών σε σύνολο χιλιάδων μονίμων στελεχών του στρατού ξηράς καθιστά αμφίβολη την έκταση και τη σοβαρότητα της «συνομοσίας». Την άποψη της ασημαντότητας της «συνομοσίας» ΑΣΠΙΔΑ ενισχύει και ο Βουρνάς υποστηρίζοντας ότι η κίνηση των δημοκρατικών αξιωματικών ήταν άνευ σημασίας εάν αναλογιστεί κανείς τη δύναμη που είχε η Δεξιά και ο ΙΔΕΑ στο στρατό. Κάθε επιβουλή θα είχε συντριβεί εν τη γενέσει της. Ο πραγματικός σκοπός της επίθεσης ήταν ο Ανδρ. Παπανδρέου και το πνεύμα αλλαγής που πρόσβευε (Βουρνάς, 1984, 221-226).

Όμως ο Κωνσταντίνος έλαβε πολύ σοβαρά την υπόθεση αυτή θεωρώντας την απειλή για τις Ένοπλες Δυνάμεις. Έτσι παρόλο που το γεγονός ήταν αμελητέας σημασίας ή απλά μία υπόθεση, αποτέλεσε εφελτήριο για τις μετέπειτα ενέργειες του βασιλιά, τη διάσπαση της Ε.Κ. και του εξαναγκασμού παραίτησης του Γ. Παπανδρέου (Meynaud, 1974, μέρος β', 42,43, 54-57). Ο Κωνσταντίνος με τις ενέργειες αυτές καταστρατήγησε την λαϊκή κυριαρχία καταλύοντας τις δημοκρατικές αρχές. Στις 15 Ιουλίου ο βασιλιάς εμφανίστηκε ως ρυθμιστής των πολιτικών αποφάσεων υπονομεύοντας τη νόμιμη κυβέρνηση. Πιθανόν η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου να έκανε κάποια λάθη σε καμία όμως περίπτωση δεν στάθηκε εμπόδιο στη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος. Αντίθετα η βασιλική παρέμβαση αφενός κατήργησε τις αρχές της δημοκρατίας και αφετέρου περιφρόνησε την κοινή γνώμη. Ο Τσουκαλάς θεωρεί πως ο Γ. Παπανδρέου απολύθηκε με μηχανορραφίες της αυλής και κάποιων κεντρικών βουλευτών. Το αποτέλεσμα ήταν ο σχηματισμός μιας κυβέρνησης αποστατών που δελεάστηκαν ή χρηματίστηκαν –χωρίς να υπάρχουν όμως αποδείξεις– ώστε να εγκαταλείψουν τον Γ. Παπανδρέου και να συγκροτήσουν νέο κόμμα (Τσουκαλάς, 1974, 155-156).

Την άποψη ότι τα ανάκτορα επιδίωκαν τη διάλυση της Ε.Κ. υποστηρίζει ο Ανδρ. Παπανδρέου. Το στέμμα περιφρουρούσε το αμυντικό κατεστημένο της χώρας θεωρώντας το βασιλικό κεκτημένο και κάθε παρέμβαση σε αυτό θεωρούνταν απειλή. Σύμφωνα με τον Ανδρ. Παπανδρέου, οι ενέργειες της αυλής αποτελούσαν παραβίαση του συντάγματος. Ο βασιλιάς για να δικαιολογήσει την αντισυνταγματική του συμπεριφορά στηρίχθηκε στην ανακάλυψη μιας «συνωμοσίας» εντός των Ενόπλων Δυνάμεων που υποκινήθηκε από τον γιο τού πρωθυπουργού. Ο Ανδρ. Παπανδρέου αποκαλεί μύθο τη συνωμοτική οργάνωση ΑΣΠΙΔΑ και υποστηρίζει πως κατασκευάστηκε σκόπιμα από τον Γ. Παπαδόπουλο, μετέπειτα δικτάτορα της Ελλάδας, τον στρατηγό Γ. Γρίβα και τον υπουργό Εθνικής Αμύνης Γαρουφαλιά ως αντεπίθεση κατόπιν της αποκάλυψης του σχεδίου Περικλής. Ο στόχος ήταν να δυσφημίσουν την κυβέρνηση και τον ίδιο τον Ανδρ. Παπανδρέου. Προς έκπληξη των σκευωρών, όμως, η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ είχε αντίθετα αποτελέσματα. Αντί να ζημιωθεί ο πρωθυπουργός και ο γιος του επλήγη το κατεστημένο που κατηγορήθηκε σφοδρά από το λαό (Παπανδρέου, 1974, 24-27, 217-225).

Σύμφωνα με τον πολιτικό, μετά τον εμφύλιο πόλεμο δημιουργήθηκε το κατεστημένο, ένας συνασπισμός προστασίας κοινών συμφερόντων. Αποτελούνταν από το παλάτι, τους Αμερικάνους, τη στρατιωτική ηγεσία, αξιωματούχους, ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους, εργατικές ενώσεις και γεωργικούς συνεταιρισμούς διορισμένους από την κυβέρνηση, την πλειονότητα της επιστημονικής κοινότητας, επιχειρηματίες, εμπόρους και ισχυρές εταιρίες του

εξωτερικού που λειτουργούσαν στην Ελλάδα. Το κατεστημένο περιλάμβανε την ηγεσία της ΕΡΕ αλλά και κάποιους πολιτικούς από την Ε.Κ. Τα ανάκτορα το καλοκαίρι του 1965 ενήργησαν ώστε να διαλύσουν την Ε.Κ. Το κατεστημένο καθόριζε τη ζωή και το μέλλον της χώρας. Ο λαός όμως αντιμετώπιζε προβλήματα σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό, εκπαίδευσης. Προσδοκούσε μεταρρυθμίσεις και αλλαγές που του προσφέρονταν μέσω ενός νέου κόμματος της Ε.Κ. με αρχηγό τον Γ. Παπανδρέου. Πράγματι, η Ε.Κ. κατάφερε να ανέλθει στην εξουσία και άλλαξε τα δεδομένα κλονίζοντας το κατεστημένο. Στο φόβο της διάλυσης μιας τόσο καλοστημένης δομής εξουσιών ο βασιλιάς Κωνσταντίνος καθαίρεσε την κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου που είχε εκλεγεί νόμιμα από τον λαό. Παράλληλα με τη βοήθεια των αποστατών δημιούργησε μία κυβέρνηση που ακολουθούσε τη βασιλική γραμμή. (Παπανδρέου, 1974, 24- 25).

Το σχέδιο της αποδυνάμωσης της Ε.Κ. όμως δεν είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Ο βασιλιάς απέτυχε να την αποδυναμώσει. Όσο πλησίαζε ο χρόνος για την προκήρυξη των εκλογών η Ε.Κ. εμφανιζόταν πιο ενισχυμένη. Το 65% του πληθυσμού ήταν αποφασισμένο να ψηφίσει την κεντρικά παράταξη και κανένα εκλογικό σύστημα δεν μπορούσε φέρει στην εξουσία τη Δεξιά. Ο Κωνσταντίνος γνώριζε πως μόνον ένας τρόπος υπάρχει για να κερδίσει τον αγώνα και αυτός ήταν να προσεγγίσει τον Γ. Παπανδρέου για μια ενδεχόμενη συνεργασία. Εάν ο βασιλιάς κατάφερνε να τον πείσει να απομακρύνει από το κόμμα του τα ριζοσπαστικά στοιχεία συμπεριλαμβανομένου και του γιού του Ανδρέα και να δεχθεί ένα συμβιβασμό που τελικά θα τον επανάφερε στην εξουσία τότε η αυλή θα είχε πετύχει το σκοπό της (Τσουκαλάς, 1974, 160-161).

Η πολιτική συμβιβασμού βρήκε τελικά σύμφωνο τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος δέχτηκε να υποστηρίξει μια μεταβατική κυβέρνηση σε συνεργασία με την ΕΡΕ διορισμένη από τον βασιλιά. Οι φήμες για στρατιωτικό πραξικόπημα διαδίδονταν από το 1965. Υπό αυτόν τον φόβο ο Γ. Παπανδρέου δέχτηκε τον συμβιβασμό. Ένας ακόμη λόγος ήταν ότι διαφωνούσε με τη ριζοσπαστική κατεύθυνση που ακολουθούσε η Ε.Κ. Το σχέδιο υλοποιήθηκε και στις 20 Δεκεμβρίου ορκίστηκε πρωθυπουργός ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας Παρασκευόπουλος. Η κυβέρνηση αυτή έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τον Γ. Παπανδρέου και την ΕΡΕ. Η Ε.Κ. παρέμεινε ανέπαφη και ισχυρή όπως και η θέση του Ανδρ. Παπανδρέου μέσα στο κόμμα. Στους κόλπους της ΕΡΕ υπήρχε ανησυχία για την τροπή της κατάστασης και τις επερχόμενες εκλογές (Τσουκαλάς, 1974, 162, 163).

Ο βασιλιάς προκειμένου να ελέγξει την πολιτική κρίση ταλαντευόταν ανάμεσα σε ένα πραξικόπημα και σε μία λύση εντός των συνταγματικών ορίων. Την στρατιωτική επέμβαση

που προετοιμάζονταν θα ηγούνταν ο βασιλιάς σε συνεργασία με μέλη της ΕΡΕ. Στόχος ήταν η αντιμετώπιση μιας επίθεσης υποκινούμενης από τους κομμουνιστές. Μάλιστα το Φεβρουάριο του 1967 έγινε μια μυστική σύσκεψη στην Ουάσιγκτον όπου έλαβαν μέρος εκπρόσωποι του βασιλιά και του ελληνικού στρατού. Το θέμα συζήτησης ήταν η επιβολή ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος και η δυνατότητα επιτυχίας του επί ελληνικού εδάφους. Ο S.L. Sulsberger προσωπικός φίλος του βασιλιά και απεσταλμένος των *New York Times* έγραφε ότι ο Κωνσταντίνος είχε αποφασίσει μήνες πριν να αντιμετωπίσει με όποιο μέσο απαιτηθεί τους επίδοξους ανατροπείς του καθεστώτος της χώρας. Ωστόσο ο βασιλιάς δίσταζε να αναλάβει δράση και να επιβάλει δικτατορία, άλλωστε διαβεβαίωνε τον Γ. Παπανδρέου για την πραγματοποίηση των επικείμενων εκλογών. Άγνωστο όμως εάν το εννοούσε (Τσουκαλάς, 1974, 163-165).

Το πραξικόπημα τελικά πραγματοποιήθηκε στις 21 Απριλίου στο όνομα του βασιλιά από κατώτερους αξιωματικούς. Ο βασιλιάς αποδέχτηκε το πραξικόπημα χωρίς όμως να γνωρίζουμε εάν συμφωνούσε ή όχι με την επιβολή του. Πληροφορίες επιβεβαιώνουν ότι η βασιλομήτωρ Φρειδερίκη έπεισε τελικά τον γιο της: «Σώπα και υπέγραφε» τον διέταξε (Τσουκαλάς, 1974, 165).

2.3.2 Δεξιά παράταξη

Ένα ακόμη επιχείρημα που χρησιμοποιούν οι υποστηρικτές της άποψης ότι το στέμμα λειτούργησε αντισυνταγματικά είναι η εύνοια που έδειχναν τα ανάκτορα για τη Δεξιά παράταξη και η εμμονή να βρίσκεται στην εξουσία.

Η βασιλική δυναστεία δεν κατάφερε να εξασφαλίσει στην Ελλάδα ασφάλεια και σταθερότητα για τον θρόνο. Η απειλή της αποπομπής επισκίαζε πάντα τη μοναρχία. Για το λόγο αυτόν τα ανάκτορα επιδίωκαν να στηρίζονται σε ομάδες πολιτικών που ήταν αφοσιωμένοι στο στέμμα. Ο βασιλιάς αντιμετώπιζε επιφυλακτικά την Ε.Κ. και προσπαθούσε να αποφύγει το πέραςμα της εξουσίας στα χέρια της ενώ έδειχνε ιδιαίτερη προτίμηση στους ανθρώπους της συντηρητικότερης Δεξιάς (Meynaud, 1974, 336, 339). Σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά ο Κωνσταντίνος επιδίωξε τη συμμετοχή του στο πολιτικό σκηνικό της χώρας και επέλεξε να ταυτιστεί με τη Δεξιά παράταξη (Τσουκαλάς, 1974, 157. Παπανδρέου, 1974, 24, 25).

Τον Φεβρουάριο του 1964 η Ε.Κ. με ηγέτη τον Γ. Παπανδρέου ανήλθε στην εξουσία με εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό. Η νίκη εκείνη καταδείκνυε το τέλος μιας μακροχρόνιας κυριαρχίας της Δεξιάς στην πολιτική ζωή της Ελλάδος. Όμως τον Απρίλιο του 1967 ο βασιλιάς ανέθεσε στην κυβέρνηση της ΕΡΕ, που ήταν κόμμα της Δεξιάς, την επίβλεψη της διεξαγωγής

των επικείμενων εκλογών. Αυτή η ενέργεια, με την οποία καλούνταν από θέση ισχύος ένα κόμμα που απέτυχε στις προηγούμενες εκλογές να συγκεντρώσει την πλειοψηφία των ψήφων του λαού, ήταν η τελευταία πράξη της εκτροπής από τους κοινοβουλευτικούς κανόνες του πολιτεύματος που ξεκίνησε στις 15 Ιουλίου 1965. Η κίνηση αυτή καταδείκνυε τη βούληση του στέμματος να πράττει κατά το δοκούν παραβιάζοντας κανόνες του συντάγματος που όριζαν ως πηγή όλων των εξουσιών το έθνος καθώς και ότι η κυβέρνηση στηριζόταν στην εμπιστοσύνη της Βουλής (Meynaud, 1974, μέρος β', 11, 15).

Το σύνταγμα τις Ελλάδας ξεκαθάριζε τις αρμοδιότητες του βασιλιά. Μάλιστα ο Γεώργιος ο Α' που ήταν ο πρώτος βασιλιάς της δυναστείας των Γλύξμπουργκ σεβάστηκε τους κανόνες και αυτοπεριοριζόταν στα καθήκοντά του. Αντίθετα οι διάδοχοί του θέλησαν να επεμβαίνουν στα κρατικά ζητήματα επιβάλλοντας τους όρους τους χωρίς να συνυπολογίζουν την άποψη των πολιτικών ηγετών. Πολλές φορές μάλιστα ήρθαν και σε ρήξη μαζί τους. Οι επεμβάσεις του στέμματος γινόταν κατά κανόνα προς όφελος των προνομιούχων και τα κόμματα της Δεξιάς αποτελούσαν το μόνιμο έρεισμα και όργανο ασκήσεως της πολιτικής του βασιλιά. Ήταν πασιφανές ότι το κοινοβουλευτικό πολίτευμα που όριζε το σύνταγμα του 1952 δυσκολευόταν να εδραιωθεί αντιμετωπίζοντας συνεχώς κινδύνους (Meynaud, 1974, μέρος β', 12-13).

Η ΕΡΕ έφερε σημαντική ευθύνη για την ανατροπή του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Η Δεξιά αποτελούσε όργανο των ανακτόρων προσφερόμενο ανά πάσα στιγμή για την πραγμάτωση των στόχων τους. Η αποπομπή του Γ. Παπανδρέου αποτέλεσε για τη Δεξιά ένα ανέλπιστο δώρο και μια συνθήκη που ώθησε την επάνοδο του κόμματος στην εξουσία (Meynaud, 1974, μέρος β', 65-67).

Ο Meynaud επισημαίνει ένα ακόμα παράγοντα που στήριζε το παλάτι. Αναφέρεται στο κόμμα της αυλής ή αλλιώς βασιλική φατρία και εξηγεί πως όλοι οι βασιλείς περιβάλλονται από υπηρέτες και αυλοκόλακες. Ο κύκλος αυτός επεκτείνεται και περιλαμβάνει περισσότερα μέλη που είναι φίλα προσκείμενα στον μονάρχη. Το δίκτυο αυτό αποτελεί τη βασιλική φατρία (Meynaud, 1974, 342). Η βασιλική φατρία ξεπερνά τα όρια των κομμάτων της δεξιάς και πολλές φορές διαθέτει «τοποτηρητές» στην κεντρικά παράταξη. Τα πρόσωπα αυτά ήταν ανά πάσα στιγμή διαθέσιμα να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα της αυλής. Το βασιλικό κόμμα περιλαμβάνει επίσης πολιτικούς, προσωπικότητες με υψηλό βαθμό στη στρατιωτική διοίκηση, επί κεφαλής τραπεζών, δημοσίων υπηρεσιών αλλά και ισχυρούς επιχειρηματίες. Ακόμη, το δίκτυο επεκτείνεται και στο εξωτερικό. Ο Τσουκαλάς υποστηρίζει ότι στο κόμμα της αυλής ανήκουν οι «αποστάτες» που συγκρότησαν τις βασιλικές κυβερνήσεις των ανδρικών και συνιστούσαν τα πόνια του βασιλικού παιχνιδιού (Τσουκαλάς, 1974, 155-157). Για τον Ανδρ.

Παπανδρέου το βασιλικό κόμμα αποτελούσε μέρος του κατεστημένου (Παπανδρέου, 1974, 24-25). Αυτό όλο το σύστημα έδινε μια δυναμική στον βασιλιά να επεμβαίνει στην πολιτική ζωή του τόπου υπερβαίνοντας τα πλαίσια του συντάγματος. Παράλληλα ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με τη δεδηλωμένη θέληση των ηγετών της Ε.Κ. να τον περιορίσουν στα αποκλειστικά βασιλικά του καθήκοντα ήτοι να βασιλεύει και όχι να κυβερνά (Meynaud, 1974, 342-345).

Στο δίκτυο αυτό ανήκαν οι νομικοί σύμβουλοι του βασιλιά που έπραξαν ως δικολάβοι αναλαμβάνοντας να νομιμοποιήσουν τις συνταγματικές του παραβιάσεις. Η αντικατάσταση του πρωθυπουργού από τον Κωνσταντίνο, διότι δεν συμφωνούσε με τον τρόπο διακυβέρνησής του, αδιαφορώντας εάν αυτός είχε εκλεγεί με την εμπιστοσύνη του λαού και της Βουλής, συνιστούσε ξεκάθαρη εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό. Καταξιωμένοι νομικοί όπως ο Βεγλέρης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, και ο Μάνεσης, καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, κατήγγειλαν τον τρόπο με τον οποίο χειρίστηκαν οι συνάδελφοί τους το θέμα. Οι δικολάβοι όμως της αυλής υποστήριζαν τη θέση τους άσχετα εάν σε προηγούμενο χρόνο καταδίκάζαν το σχηματισμό κυβερνήσεων που αδυνατούσαν να συγκεντρώσουν την πλειοψηφία της βουλής. Δεν είναι τυχαίο πως δύο από αυτούς τους νομικούς συνεργάστηκαν για τη σύνταξη νομοσχεδίων την περίοδο της δικτατορίας ενώ κάποιοι από αυτούς που καταφέρθηκαν κατά της βασιλικής επιθυμίας απολύθηκαν από το πανεπιστήμιο και εξορίστηκαν. Ο Γ. Παπανδρέου διευκόλυνε με την παραίτησή του τον Κωνσταντίνο. Όμως ο βασιλιάς από τη στιγμή που διόριζε διαδοχικά κυβερνήσεις και αυτές δεν κατάφερναν να πάρουν ψήφο εμπιστοσύνης όφειλε σύμφωνα με το κοινοβουλευτικό του λειτουργήμα να διεξάγει εκλογές ή να επαναφέρει τον Γ. Παπανδρέου στην εξουσία. Ο διακεκριμένος Έλληνας νομομαθής Βεγλέρης τόνισε ότι ο βασιλιάς έθεσε τη Βουλή και τον λαό υπό απαγόρευση και κάτω από μια υποχρεωτική βασιλική επιτροπεία (Meynaud, 1974, μέρος β', 74-76).

2.3.3 Ξένος παράγοντας

Ακόμα ένα επιχείρημα που χρησιμοποιούν οι υποστηρικτές της άποψης ότι το στέμμα λειτουργήσε αντισυνταγματικά υπήρξε ο ξένος παράγοντας και συγκεκριμένα οι Αμερικάνοι. Ο βασιλιάς υπήρξε στην πραγματικότητα ο «εγγυητής» που θα φρόντιζε να παραμείνει η χώρα στο δυτικό στρατόπεδο και θα ευθυγραμμίζονταν με τις απόψεις της αμερικανικής πολιτικής και της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Η Ελλάδα μετά το πέρας του εμφυλίου και την είσοδό της στο NATO αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι στο παζλ των συμφερόντων της αμερικανικής πολιτικής. Ο αμερικανικός παράγοντας υποστήριζε από την εποχή του Παπάγου έως και την εγκαθίδρυση της δικτατορίας τη Δεξιά παράταξη αφού θεωρούσε ότι

εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντά του (Meynaud, 1974, 408-413). Άρα η παραμονή της Δεξιάς στην εξουσία ήταν το επιδιωκόμενο. Ο βασιλιάς παραβίασε το σύνταγμα προκειμένου να διατηρήσει αυτήν την ισορροπία.

Ο Λιναρδάτος υποστηρίζει πως οι ξένοι σύμβουλοι του βασιλιά που νοιάζονταν για τον έλεγχο του νευραλγικού υπουργείου Εθνικής Αμύνης οδήγησαν τον νεαρό βασιλιά, να αρνηθεί να το αναλάβει ο Γ. Παπανδρέου εξαναγκάζοντάς τον σε παραίτηση. Το αποκορύφωμα όμως της διακωμώδησης του πολιτεύματος υπήρξε η αποστασία των βουλευτών της Ε.Κ. προκειμένου να συγκροτηθεί βασιλική κυβέρνηση. Η εξαγορά συνειδήσεων κόστισε εκατομμύρια δραχμές, χιλιάδες δολάρια και υπουργικές θέσεις. Σύμφωνα με τον τύπο της εποχής η CIA διέθεσε 21.000.000 δολάρια για την ενίσχυση των κομμάτων και των πολιτικών² (Λιναρδάτος, τ. Ε', 1986, 205, 296-297).

Ο Ανδρ. Παπανδρέου επισημαίνει ότι ο ξένος παράγοντας και οι Έλληνες βιομήχανοι κινητοποιήθηκαν για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των επίδοξων αποστατών. Αυτοί γνωρίζοντας ότι η αποστασία θα κατέστρεφε την πολιτική τους καριέρα επιδίωκαν όσα περισσότερα ανταλλάγματα μπορούσαν, τιμή, δύναμη και ίσως η υπουργοποίηση ήταν για αυτούς η μικρότερη απαίτηση. Ενδεικτικό της στάσης τους ήταν το σύνθημα «πόσα;» που κυκλοφορούσε την εποχή εκείνη (Παπανδρέου, 1974, 268).

Για τον ξένο παράγοντα ο Τσουκαλάς παρατηρεί ότι ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου αντιμετώπιζε ισχυρές πιέσεις από τους Αμερικάνους για το κυπριακό ζήτημα. Ανώτεροι πράκτορες της CIA κατέφτασαν στην Αθήνα με σκοπό να πλήξουν την κοινοβουλευτική κυριαρχία του. (Τσουκαλάς, 1974, 152, 153). Ομοίως κατά τον Βουρνά η ανατροπή της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου ήταν έργο του ξένου παράγοντα και των ανακτόρων. Ουσιαστικό ρόλο στη «σαλαμοποίηση» της κυβέρνησης αποστατών δηλαδή της διαδικασίας διαίρει και βασιλεύει έπαιξε ο σταθμάρχης της CIA Τζων Μώρυ. Ήταν πρόσωπο φιλικά προσκείμενο στη βασιλική οικογένεια και συμμετείχε στη διάσπαση της Ε.Κ. όπως και στη δημιουργία των αποστατών. Ήταν έμπιστο μέλος του Πενταγώνου και στις αρμοδιότητές του ήταν μεταξύ άλλων η ανάπτυξη των ελληνοαμερικανικών σχέσεων προς την κατεύθυνση όμως που επιδίωκε η Ουάσιγκτον. Φημολογούνταν ότι ο Τζων Μώρυ γνώριζε για το στρατιωτικό πραξικόπημα αλλά ο ίδιος ποτέ δεν το παραδέχτηκε αντίθετα ισχυριζόταν ότι υποστήριζε τις διαδικασίες για δημοκρατικές εξελίξεις στην Ελλάδα (Βουρνάς, 1984, 251, 252).

² Στ. Ευσταθιάδης, *Ταχυδρόμος*, 7-6-1984, σ. 12

Ο αμερικανικός παράγοντας αντιμετώπιζε με δυσπιστία τη δράση του γιου του πρωθυπουργού. Για αυτό ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Λίντον Τζόνσον κάλεσε τον Γ. Παπανδρέου τον Ιούνιο του 1965 προκειμένου να συζητήσουν εκ του σύνεγγυς. Ο Τζόνσον θέλησε να βρεθεί στην συνάντηση και ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού. Ο Γ. Παπανδρέου όμως αρνήθηκε. Ο Βουρνάς υποστηρίζει πως από το ταξίδι εκείνο κρίθηκε η τύχη του Γ. Παπανδρέου και πως οι Αμερικάνοι είχαν αποφασίσει την απομάκρυνσή του (Βουρνάς, 1984, 219-220). Δεν είναι όμως γνωστό εάν πράγματι οι Αμερικάνοι επέβαλαν στο βασιλιά τη δίωξη του Γ. Παπανδρέου. Σίγουρα καθόρισαν ως ένα σημείο τη στάση του στέμματος απέναντι στον πρωθυπουργό.

Την ίδια άποψη διατυπώνει ο Ρουμπάτης. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες ενεργούσαν στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης του 1965 όπως και παλιότερα. Η CIA είχε ιδρύσει στην Ελλάδα την αντίστοιχη υπηρεσία ΚΥΠ. Οι δύο υπηρεσίες είχαν στενή σχέση μεταξύ τους και η χρηματοδότησή της ελληνικής (Κ.Υ.Π.) γινόταν απευθείας από τις ΗΠΑ. Το παλάτι από το 1950 ακόμη διατηρούσε στενές σχέσεις με τη CIA η οποία έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ελληνική πολιτική και είχε διευρυμένες δραστηριότητες στην Ελλάδα. Οι ΗΠΑ τάχθηκαν ανοιχτά με το μέρος του βασιλιά εναντίον του Γ. Παπανδρέου. Αντιμετώπιζαν με μεγάλη δυσπιστία τον γιο του πρωθυπουργού Ανδρέα ο οποίος συνιστούσε για τη CIA ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα καθώς θεωρούνταν επικίνδυνος για τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Λίγο πριν την κρίση του Ιουλίου του 1965 κατέφτασαν στην χώρα υψηλά ιστάμενοι αξιωματούχοι της CIA. Μάλιστα ο βοηθός στρατιωτικός ακόλουθος των ΗΠΑ αντισυνταγματάρχης Τζόζεφ Λίπεζικ που ήταν κύριος αξιωματούχος της CIA στην Ελλάδα έγινε στενός σύμβουλος του βασιλιά. Σύμφωνα με πληροφορίες ήταν πολύ πιθανόν η CIA να έπαιζε σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία της παραίτησης του Γ. Παπανδρέου. Η αντικατάσταση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου με τις επόμενες που διόρισε ο βασιλιάς με μη κοινοβουλευτικές διαδικασίες συνέφερε τις ΗΠΑ διότι αυτές ήταν πρόθυμες να εφαρμόσουν την πολιτική που εξυπηρετούσε τα αμερικανικά συμφέροντα (Ρουμπάτης, 1987, 240-244).

Ο Ανδρ. Παπανδρέου θέτει το εξής ερώτημα. Γιατί να στηρίζονται οι Αμερικάνοι στη Δεξιά και όχι στην κεντρώα παράταξη. Η απάντηση ήταν ότι η ελληνική Δεξιά προσέφερε τα εχέγγυα συνεργασίας στον ξένο παράγοντα. Στην κατοχή απέκτησε το στίγμα της συνεργασίας με τους Ναζί και είχε μάθει να λειτουργεί και να διατηρείται στην εξουσία εξυπηρετώντας τις απαιτήσεις και τα οικονομικά συμφέροντα της «προστάτιδας» δύναμης είτε ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες, είτε η Γερμανία, είτε η Αγγλία. Ακόμα και ο βασιλιάς δεσμευόταν από τις επιδιώξεις των ισχυρών εθνών και ενεργούσε με γνώμονα τα συμφέροντα του ξένου παράγοντα και δη

της Αμερικής. Επομένως προς αντιστάθμισμα των «παροχών» η Αμερική υποστήριζε την προώθησή της Δεξιάς στην εξουσία (Παπανδρέου, 1974, 127, 128).

2.3.4 Κομμουνιστικός κίνδυνος

Το τελευταίο επιχείρημα που παρατίθεται στην εργασία για τους υποστηρικτές της άποψης ότι το στέμμα καταστρατήγησε το σύνταγμα είναι ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Πρόκειται για μια αντίληψη που διακατείχε τόσο τους πολιτικούς της Δεξιάς όσο και της πλειονότητας των πολιτικών του Κέντρου. Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου κλήθηκε να αντιμετωπίσει το ΕΑΜ ΕΛΑΣ και το κομμουνιστικό κόμμα το Δεκέμβριο του 1944. Όλες οι μετεμφυλιακές ελληνικές κυβερνήσεις ανεξαρτήτως Δεξιάς ή Κεντρώας κατεύθυνσης έλαβαν μέτρα για τον περιορισμό της δράσης των κομμουνιστών όπως με την απαγόρευση της λειτουργίας του κομμουνιστικού κόμματος, την εκδίκαση πολιτικών αντιπάλων από στρατοδικεία, τη δημιουργία στρατοπέδων συγκέντρωσης και χώρων εκτοπισμού. Ο βασιλιάς ήταν σε άμεση σύμπλευση με τις αντικομμουνιστικές ισχύουσες θέσεις, για την ακρίβεια είχε ένα τυφλό μίσος για τον κομμουνισμό (Νικολακόπουλος, 2010, 11. Μαλτέζου, 1978, 344).

Ενδεικτικό της αποστροφής του στον κομμουνισμό ήταν το αντικομμουνιστικό μανιφέστο που εξήγγειλε ο Κωνσταντίνος την 1^η Ιανουαρίου 1966 και θορύβησε μεταξύ άλλων και τον πολιτικό κόσμο. Απευθυνόμενος στον ελληνικό λαό δήλωσε ότι ο «ο κομμουνισμός αποτελεί μίasma γεννηθέν εκτός της Ελλάδος. Εμπνέεται και ελέγχεται εκ του εξωτερικού. Ηθική του είναι το ψεύδος και η προδοσία. Μολύνει και μεταμορφώνει εις ακούσιους εχθρούς της πατρίδος πάντας τους ερχομένους εις επαφήν με αυτόν, άτομα ή ομάδας και πάντα τίμιον Έλληνα όστις δεν έχει συνείδηση του κινδύνου». Ο συνταγματικός ρόλος του βασιλιά σε καμία περίπτωση δεν του επέτρεπε να εκφραστεί με τον τρόπο αυτόν (Meynaud, 1974, μέρος β', 78).

Ο Ανδρ. Παπανδρέου διέθετε εντυπωσιακό λαϊκό έρεισμα. Αυτός ήταν ένας λόγος που κινητοποίησε τον Κωνσταντίνο να λάβει μέτρα ώστε να τον απομακρύνει από την εξουσία. Οι αριστερές του θέσεις ήταν αυτές που ανησυχούσαν τον μονάρχη. Οι ακραιφνείς δεξιοί έβλεπαν τον Ανδρέα διάδοχο του Γ. Παπανδρέου και μελλοντικό ηγέτη της Ε.Κ. Εάν η Ε.Κ. κέρδιζε στις εκλογές ο Ανδρέας θα αναλάμβανε την αρχηγία, δεδομένης της προχωρημένης ηλικίας του πατέρα του και θα πραγματοποιούσε το σκοπό του «να συντρίψει το κράτος της Δεξιάς». Οι απόψεις του Ανδρ. Παπανδρέου ήταν πολύ κοντά με αυτές της Ε.Δ.Α. Για την Αριστερά ο Ανδρέας ήταν το πρόσωπο που θα την ενέτασσε ενεργά στην πολιτική ζωή του τόπου. Σύμφωνα με τη δεξιά και τα ανάκτορα η αριστερά επιδίωκε να επιβληθεί κατά των κοινοβουλευτικών θεσμών και να επιβάλλει κομμουνιστικό καθεστώς στη χώρα για αυτό και

θεωρούνταν απειλή (Τσουκαλάς, 1974, 152,153. Λιναρδάτος, 1986, τ. Ε΄, 391-392, 487. Παπανδρέου, 1974, 262. Meynaud, 1974, β΄ μέρος, 67).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΔΕΝ ΠΑΡΑΒΙΑΣΕ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

3.1 Ομάδα υπέρ της άποψης ότι το στέμμα κινήθηκε εντός των ορίων του συντάγματος

Στην ομάδα αυτήν εντάσσονται πέντε συγγραφείς με ένα έργο αντίστοιχα ο καθένας. Όλα τα βιβλία έχουν ιστορικό και πολιτικό περιεχόμενο.

3.1.1 Πρόσωπα

Ο Μπίτσιος σπούδασε Νομικά και Πολιτικές και Οικονομικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1966 ανέλαβε διευθυντής του πολιτικού γραφείου του βασιλιά Κωνσταντίνου. Ο Μπίτσιος κατέγραψε από τη σκοπιά του σε βιβλίο τα πολιτικά γεγονότα της εποχής από τον Ιανουάριο του 1966 ως τον Απρίλιο του 1967. Η καταγραφή έγινε αμέσως μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα αλλά το βιβλίο εκδόθηκε πολύ αργότερα. Ο Κούσουλας ήταν κορυφαίος πολιτικός επιστήμονας με σπουδαίο συγγραφικό έργο. Ο καθηγητής Κούσουλας έχει τιμηθεί με το Μετάλλιο Εθνικής Αντιστάσεως και με το Χρυσό Σταυρό του Φοίνικος από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου το 1965, όταν είχε εκλεγεί πρόεδρος της Παναμερικανικής Επιτροπής για την Κύπρο. Ο Κόλλιας διετέλεσε εισαγγελέας του Αρείου Πάγου. Έπαιξε σημαντικό ρόλο ως εισαγγελέας στις ανακρίσεις για τη δολοφονία του βουλευτού της ΕΔΑ Λαμπράκη και για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Η κοινή γνώμη τον αντιμετώπιζε ως ακραιφνή συντηρητικό παράγοντα της δικαιοσύνης που η δράση του εξυπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες. Ο Διγκαβές ήταν δικηγόρος και συγγραφέας. Ο Γρηγοριάδης ήταν δημοσιογράφος.

3.2 Ερμηνεία του συντάγματος

Οι διατάξεις του συντάγματος του 1952 δεν ήταν απόλυτα ξεκάθαρες για τις εξουσίες του βασιλιά. Ο βασιλιάς ασκούσε την εξουσία του στα όρια του τότε ισχύοντος συντάγματος (Αλιβιζάτος, 2011, 381-382). Οι υποστηρικτές της άποψης ότι η δράση του βασιλιά ήταν καθόλα νόμιμη στήριζαν τις θέσεις τους κυρίως στην αντίληψη ότι το σύνταγμα του 1952 επέτρεπε την ενεργό ανάμειξη του βασιλιά στην πολιτική ζωή. Συγκεκριμένα ερμήνευαν διασταλτικά τα άρθρα του συντάγματος που επέτρεπαν στο στέμμα να διορίζει υπουργούς

(άρθρο 31), να συγκροτεί κυβερνήσεις (άρθρο 22) και να προΐσταται του στρατεύματος (άρθρο 32).

3.2.1 Στρατός

Σύμφωνα με τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κόλλια ο Κωνσταντίνος έδρασε εντός συνταγματικών ορίων. Ο βασιλιάς σεβόταν το πολίτευμα της χώρας και επιδίωκε την τάξη, τη γαλήνη και την εξασφάλιση λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών. Σε περίπτωση που οι θεσμοί αυτοί απειλούνταν τότε οι Ένοπλες Δυνάμεις είχαν κύρια αποστολή τη διαφύλαξη τους. Αυτός θεωρούσε πως είναι ένας από τους ρόλους του στρατού και δεν δικαιολογούσε σε καμία περίπτωση την εμπλοκή του στη διαχείριση της πολιτικής ζωής. Αυτή την τακτική όφειλαν να έχουν και τα πολιτικά πρόσωπα της χώρας να κρατούν δηλαδή τις Ένοπλες Δυνάμεις υπεράνω πολιτικών σκοπιμοτήτων. Την περίοδο όμως πριν την Δικτατορία των Συνταγματαρχών η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου αποπειράθηκε να κομματικοποιήσει τις Ένοπλες Δυνάμεις δημιουργώντας πολιτική κρίση. Το έτος 1965 ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου θέλησε να κάνει μεταβολές για την εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων (Κόλλιας, 1984, 34).

Την ίδια άποψη ενστερνίζεται ο Μπίτσιος: συγκεκριμένα αναφέρει πως αυτό που ενδιέφερε τον βασιλιά ήταν η ενότητα και η πειθαρχία των Ενόπλων Δυνάμεων και σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσε την ανάμειξη του στρατού στην πολιτική ζωή. Για αυτόν ο στρατός ήταν το όργανο που είχε την ευθύνη για την κατάλυση κάθε ανατρεπτικής κίνησης. (Μπίτσιος, 1997, 59-61).

3.2.2 Διορισμός υπουργών

Η αντικατάσταση του υπουργού Εθνικής Αμύνης Γαρουφαλιά σε καμία περίπτωση δεν θα επέφερε πολιτική κρίση. Η ανάληψη όμως του υπουργείου από τον ίδιο τον πρωθυπουργό δημιουργούσε ιδιαίτερο πρόβλημα καθώς με την ενέργεια αυτή μπορούσε κάλλιστα να συγκαλύψει τον γιο του που συνδέονταν με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Ήταν αναμενόμενο ότι μετά τις αποκαλύψεις για την εμπλοκή του γιου του ο πρωθυπουργός αποφάσισε πως αυτός ήταν το μόνο πρόσωπο που έπρεπε να κατέχει αυτή τη θέση ώστε να ελέγχει την πορεία των ανακρίσεων. Η επιλογή υπουργών ή η ανάληψη Υπουργείων από τον πρωθυπουργό ήταν αρμοδιότητες του πρωθυπουργού. Ο βασιλιάς δεν είχε το δικαίωμα παρέμβασης, αλλά μπορούσε να συμβουλέψει ή να προτείνει κάποιο πρόσωπο. Η συγκεκριμένη περίπτωση όμως αποτελούσε εξαίρεση δεδομένης της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ που περιέπλεκε την κατάσταση αφού υπήρχε η υπόνοια ότι αρχηγός της οργάνωσης ήταν ο Ανδρ. Παπανδρέου. Δικαίως λοιπόν ο βασιλιάς επενέβη αφού έπρεπε να περιφρουρήσει τις αρχές που καταπατούσε ο πρωθυπουργός

«της αρετής και της ευθιξίας αι οποίαι κρατούν και πρέπει να εξακολουθήσουν να διέπουν τον πολιτικόν μας βίον» (Κούσουλας, 1987, 130, 125-134).

Ο Κωνσταντίνος μερίμνησε ώστε η διαδικασία της αποπομπής του Γ. Παπανδρέου να γίνει σύμφωνα με το σύνταγμα. Έτσι συνάντησε τον συνταγματολόγο καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Σγουρίτσα προκειμένου να διευθετήσει το θέμα της παραίτησης και της ανάθεσης της πρωθυπουργίας σε νέο πρόσωπο ακολουθώντας τις διατάξεις του συντάγματος. Ο Κωνσταντίνος έκανε δεκτή την παραίτηση του πρωθυπουργού αμέσως χωρίς να περιμένει την έγγραφη επιβεβαίωση φοβούμενος μήπως επιβληθεί πρωθυπουργική δικτατορία (Κούσουλας, 1987, 66-68). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Κούσουλα η ανάμειξη του βασιλιά στις εσωτερικές υποθέσεις της Ε.Κ. ήταν εσφαλμένη. Βέβαια ακολουθήθηκαν οι νόμιμες ενέργειες. Ο βασιλιάς αποδέχτηκε την παραίτηση του πρωθυπουργού και ακολούθως πάλι με βάση τους κανόνες πολιτικής και συνταγματικής δεοντολογίας ζήτησε από τον Πρόεδρο της Βουλής που ήταν και στέλεχος της Ε.Κ. να σχηματίσει κυβέρνηση (Κούσουλας, 1987, 66-68).

Είναι άξιο μνείας ότι ο Μπίτσιος, παρόλο που υποστηρίζει τις επιλογές και τη στάση του βασιλιά, υπάρχουν κάποιες ενέργειες που θεωρεί λανθασμένες και κάποιες αντισυνταγματικές. Για τις επιστολές που αντάλλαξαν ο βασιλιάς με τον Γ. Παπανδρέου ο Μπίτσιος αναφέρει ότι αποκάλυπταν τις τεταμένες σχέσεις πρωθυπουργού και στέμματος και θύμιζαν τον «Διχασμό» που ταλάνισε το έθνος μερικά χρόνια νωρίτερα. Βέβαια θεωρούσε ότι ο βασιλιάς υπήρξε θύμα κακών εισηγήσεων και απέκλειε η πατρότητα των επιστολών να του ανήκε. Σίγουρα όμως αυτές δεν έπρεπε να έχουν γραφτεί διότι ο ανώτατος άρχοντας δεν γράφει επιστολές πόσω μάλλον στον αρχηγό που έχει εκλεγεί με πλειοψηφία. Τα γραπτά μένουν και δεν αλλάζουν ενώ με το διάλογο μπορεί να υπάρξει συνεννόηση. Επιπλέον με την άρνησή του ο βασιλιάς να αναθέσει το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης στον Γ. Παπανδρέου λειτούργησε αντισυνταγματικά με επακόλουθο ο πρωθυπουργός να φαίνεται η αδικημένη πλευρά ενώ ο βασιλιάς παρουσιαζόταν ο υπεύθυνος του προβλήματος (Μπίτσιος, 1997, 33-35).

Την άποψη ότι ο βασιλιάς ενήργησε εντός συνταγματικών ορίων ενστερνίζεται ο Κόλλιας. Επισημαίνει ότι η διαδικασία ήταν σύννομη και το στέμμα ακολούθησε κατά γράμμα το σύνταγμα. Ο Κόλλιας ήταν βέβαιος ότι ο γιος του Γ. Παπανδρέου Ανδρέας υπήρξε επικεφαλής της συνωμοτικής οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ η οποία είχε στόχο την ανατροπή του πολιτειακού καθεστώτος, την αποσύνδεση της Ελλάδος από το ΝΑΤΟ και τον εκδημοκρατισμό του στρατού. Ο πατέρας του ενήργησε αντιδεοντολογικά για να συγκαλύψει αυτήν την υπόθεση. Οπότε με κάθε δικαίωμα ο βασιλιάς τον απέπεμψε διορίζοντας νέα κυβέρνηση υπό τον Νόβα-

Αθανασιάδη αποτελούμενη από μετριοπαθή και νουνεχή στελέχη της Ε.Κ. (Κόλλιας, 1984, 35).

3.2.3 Εμπλοκή του βασιλιά στην πολιτική ζωή

Η αβεβαιότητα που επικρατούσε στα πολιτικά πράγματα της χώρας απαιτούσε εξεύρεση θετικής έκβασης άμεσα. Οι πολιτικοί παράγοντες όμως δεν αναλάμβαναν να δώσουν λύση και η πρωτοβουλία εναπόκειτο στα Ανάκτορα. Ενώ οι πολιτικοί ήθελαν τον βασιλιά ανεύθυνο άρχοντα περίμεναν από εκείνον την καθοδήγηση για τις ενέργειες που πρόκειται να κάνουν. Στην ήδη δυσχερή κατάσταση προστέθηκαν και οι φήμες για επιβολή δικτατορίας υποτίθεται υποκινούμενης από τον βασιλιά (Μπίτσιος, 1997, 63).

Το ασταθές κλίμα τορπίλιζε ο Ανδρ. Παπανδρέου. Ο Ανδρέας επιδιόταν στον «Ανένδοτο» αγώνα και επιδίωκε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε το κόμμα του να κερδίσει στις εκλογές. Βέβαια το πάθος του και η επιμονή του για την επίτευξη των στόχων του εκτράχυναν την πολιτική κατάσταση (Μπίτσιος, 1997, 52-58). Οργάνωνε διαδηλώσεις απαιτώντας εκσυγχρονισμό των θεσμών με συνθήματα «Παπανδρέου», «Δημοκρατία», «Κάτω οι αποστάτες». Η αντίδραση προερχόταν κυρίως από τα λαϊκά και τα στρώματα που μαζί με την Αριστερά αποδοκίμαζαν την καθεστηκυία κατάσταση και συμμετείχαν στον «αγώνα υπέρ της Δημοκρατίας» (Κούσουλας, 1987, 135). Ο Ανδρέας πίστευε για τον ίδιο ότι ήταν ένας πατριώτης τίμιος και αδιάφθορος ενώ οι αντίπαλοί του ήταν διεφθαρμένοι, υπηρέτες των ανακτόρων και αντιδημοκρατικοί. Η επαφή μαζί τους θα σήμαινε δική του αλλοτρίωση γι' αυτό και αρνούσαν τις συμβιβαστικές λύσεις που πρότεινε ο βασιλιάς παροτρύνοντας και τον πατέρα του να πράξει το ίδιο (Κούσουλας, 1987, 31, 32, 37-39, 185).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες ο Κωνσταντίνος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να βγάλει τη χώρα από το αδιέξοδο είτε προσεγγίζοντας πολιτικά πρόσωπα ώστε να συγκροτήσει την ιδανική κυβέρνηση για τη χώρα είτε προχωρώντας σε συμβιβασμούς. Σύμφωνα με τον Κούσουλα, η πλειοψηφία των προσώπων που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στις κυβερνήσεις που δημιουργούσε ο βασιλιάς το έκαναν για να ομαλοποιηθεί η επικρατούσα κατάσταση. Λίγοι ήταν εκείνοι που χρηματίστηκαν ώστε να προσχωρήσουν στο αντίπαλο στρατόπεδο. Σε όλη αυτήν την πορεία ο βασιλιάς δεν προσέβλεπε να αποκομίσει οτιδήποτε απεναντίας η στάση του χαρακτηρίζεται από ανιδιοτέλεια (Κούσουλας, 1987, 137. Μπίτσιος, 1997, 56-61).

Ο Διγκαβές παραθέτει στο βιβλίο του *Το Δράμα της Δημοκρατικής Παρατάξεως* το απόσπασμα της ομιλίας του Γ. Παπανδρέου στη Βουλή σχετικά με τον κομμουνιστικό κίνδυνο και τις ευθύνες του βασιλιά. Στις 26-08-52 ο πολιτικός δήλωνε μεταξύ άλλων ότι την

προκομμουνιστική περίοδο όλα τα κόμματα ήταν εθνικά. Στη μετακομμουνιστική περίοδο το ΚΚΕ ήταν ένα κόμμα μη εθνικό και αποτελούσε «υποκατάστημα της Σοβιετικής Ενώσεως» στη χώρα και την πέμπτη φάλαγγα του κομμουνιστικού στρατού. Μια κυβέρνηση έπρεπε να στηρίζεται στην εθνική πλειοψηφία γιατί μόνο τότε μπορούσε να εμπνέει εμπιστοσύνη στο έθνος. Εάν όμως στηριζόταν στο ΚΚΕ τότε θεωρούνταν εθνικώς ύποπτη και αποτελούσε καθήκον του βασιλιά να την αποπέμψει. Για τον βασιλιά της Ελλάδας και την ελληνική δυναστεία αυτή η υποχρέωση ήταν επαυξημένη καθώς υπήρχε συμβόλαιο μεταξύ βασιλιά και λαού με το οποίο αναλάμβανε το στέμμα να προστατέψει το έθνος από την απειλή του κομμουνισμού. Το συμβόλαιο αυτό ήταν το δημοψήφισμα του 1946 που διεξήχθη μεταξύ βασιλείας και εαμοκομμουνισμού. Η πλειοψηφία του λαού όρισε τον βασιλιά εθνικό προστάτη εναντίον των εχθρών της πατρίδας. Ο Παπανδρέου στην ομιλία αυτήν καλούσε τον βασιλιά να εμπλακεί στην πολιτική ζωή του τόπου θεωρώντας ότι ήταν υποχρέωσή του. Η δέσμευση αυτή δεν είχε χρονικό περιορισμό και εξακολουθούσε να ισχύει όσο το πολίτευμα της χώρας ήταν η βασιλευομένη δημοκρατία (Διγκαβές, 1977, 206, 207).

Συμπερασματικά προκύπτει ότι με δεδομένο τον κίνδυνο που διέτρεχε η χώρα από την απειλή της αριστερής συνιστώσας της Ε.Κ. με αρχηγό τον Ανδρ. Παπανδρέου και την ώσμωσή της με την ΕΔΑ ο βασιλιάς έπραξε ορθά που καθαίρεσε την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου αφού δεσμευόταν απέναντι στον λαό του να προβεί στην ενέργεια αυτήν. Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου επισήμανε για τον γιο του ότι «Σε πενήντα χρόνια που πολιτεύομαι, ο κομμουνισμός επανειλημμένα δοκίμασε να με περιπτυχθεί. Το απέφυγα πάντοτε. Δυστυχώς δεν μπορώ να πω το ίδιο πράγμα για τον Ανδρέα» (Μπίτσιος, 1997, 127).

Στις 16 Ιουλίου 1965 ο Γ. Παπανδρέου εξέδωσε δημοσίως διάγγελμα κατακεραυνώνοντας τόσο τα ανάκτορα όσο και τη νέα κυβέρνηση: «Συνετελέσθη σήμερον παραβίασις του Πολιτεύματος. Η κυβέρνησις του Λαού εξηναγκάσθη εις παραίτησιν. Και εκλήθη να κυβερνήσῃ μία ομάς προδοτών της Ενώσεως Κέντρου. Αλλά δεν συνέβη μόνον παραβίασις του Πολιτεύματος. Συνέβη επίσης και διακωμώδησις. Ο τρόπος της καταλήψεως της αρχής από την κυβέρνησιν των ανδρεικέλων έχει προσλάβει τον χαρακτήρα φαιδρού πραξικοπήματος. Εις τα ανάκτορα ενήδρευε ο ακατανόμαστος πρόεδρος, δια να ορκισθεί αμέσως μετά την αναχώρησίν μου [...]. Καταγγέλλω προς τον δημοκρατικόν κόσμον της χώρας την ομάδα των προδοτών και τον καλώ εις πάνδημον ειρηνικὴν εκδήλωσιν εναντίον της προδοσίας» (Κούσουλας, 1987, 134). Διαβάζοντας τη δήλωση αυτή ο αναγνώστης συμπεραίνει πως ο πρωθυπουργός της χώρας καταδικάζει με δριμεία κριτική τις ενέργειες που ακολούθησε ο βασιλιάς θεωρώντας ότι καταλύουν τους δημοκρατικούς θεσμούς. Η στάση του

Γ. Παπανδρέου όμως αυτή αλλάζει άρδην ένα χρόνο περίπου μετά. Ο Γρηγοριάδης έγκριτος δημοσιογράφος εγνωσμένης δημοκρατικής συνείδησης και παλαιός αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης με τη σημαία του ΕΑΜ αναφέρεται στην μεγάλη στροφή του πολιτικού. Ενώ έως τότε παρουσιαζόταν ως πολέμιος του βασιλιά στα τέλη Δεκέμβρη εγκαταλείπει τον «Δεύτερο Ανένδοτο» και διαχωρίζει τον δρόμο του από την κεντροαριστερή πτέρυγα της Ε.Κ. συνάπτοντας μυστικό σύμφωνο με τον Κανελλόπουλο το οποίο υπεγράφη με την έγκριση του Κωνσταντίνου. Ο Γ. Παπανδρέου υποστήριζε πως ο λόγος της μεταστροφής του ήταν ο κατευνασμός των πολιτικών πραγμάτων της χώρας και μάλιστα ο ίδιος πήρε την πρωτοβουλία για την προσέγγιση του αρχηγού της ΕΡΕ και της σύναψης του «μνημονίου» (Γρηγοριάδης, 1975, 10-12).

Η συμφωνία μεταξύ Παπανδρέου και Κανελλόπουλου για τη μεταβατική κυβέρνηση την ημερομηνία αλλά και το σύστημα που θα γινόταν η εκλογική αναμέτρηση εγκρίθηκε από το βασιλιά και υπογράφηκε στις 18 Δεκέμβρη 1966 (Μπίτσιος, 1997, 89-91). Η απόφαση για τον Γ. Παπανδρέου ήταν ειλημμένη, είχε δηλώσει ότι όποιος βουλευτής διαφωνούσε μαζί του συμπεριλαμβανομένου και του γιου του θα βρισκόταν εκτός κόμματος (Μπίτσιος, 1997, 124). Ο Γ. Παπανδρέου ανέλαβε εκούσια αυτοδέσμευση να συμμετάσχει σε κυβέρνηση συνασπισμού με την ΕΡΕ εάν το κόμμα του δεν κατάφερνε να συγκεντρώσει την πλειοψηφία (Γρηγοριάδης, 1975, 13-14). Το ανορθόδοξο της υπόθεσης ήταν ότι ο αντισυνταγματικά παυθείς πρωθυπουργός που στηλίτευε τη συμπεριφορά των ανακτόρων αποδέχτηκε ότι ο υπερκερασμός της πολιτικής κρίσης μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αμοιβαία αναγνώριση των ρόλων τόσο του βασιλιά όσο και των πολιτικών ηγετών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μοναρχία στην Ελλάδα διέφερε από τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, όπου το στέμμα λειτουργούσε αρμονικά με μεταρρυθμιστικές κυβερνήσεις. Ο βασιλιάς στην Ελλάδα είχε ένα ρόλο επεμβατικό και άκαμπτο χωρίς δυνατότητα ανανέωσης. Τα ανάκτορα ποτέ δεν κατάφεραν να αποστασιοποιηθούν από την κεντρική πολιτική και να επιλέξουν την κοινωνική και πολιτιστική αποστολή τους, όπως συμβαίνει στα σύγχρονα καθεστώτα της Ευρώπης. Αντίθετα ο βασιλιάς δεν αρκούνταν να βασιλεύει, αλλά επιδίωκε να κυβερνά παραβιάζοντας το σύνταγμα και ακολουθώντας τα μοναρχικά πρότυπα με αποτέλεσμα την αλλοίωση του πολιτεύματος.

Η μετάβαση από το πολίτευμα της βασιλευμένης δημοκρατίας στο πολίτευμα της προεδρευομένης δημοκρατίας πραγματοποιήθηκε μέσα από μία χρονοβόρα και πολύπλοκη διαδικασία. Χρονοβόρα γιατί τυπικά η βασιλεία εξέλειψε με τη φυγή του Κωνσταντίνου, το 1967, και ουσιαστικά με το δημοψήφισμα του 1974, όταν ο λαός αποφάσισε την αβασίλευτη δημοκρατία. Πολύπλοκη, διότι το στέμμα επενέβαινε συνεχώς στην πολιτική ζωή της χώρας δημιουργώντας κρίσεις που κλόνιζαν τον κοινοβουλευτισμό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η παρούσα διπλωματική εργασία διερεύνησε τις σχέσεις του στέμματος με το σύνταγμα την εποχή 1964-1967. Οι απόψεις που περιλήφθηκαν στην εργασία διαχωρίστηκαν ανάλογα με την προσέγγιση του κάθε συγγραφέα για το θέμα της συνταγματικότητας ή μη των ενεργειών του βασιλιά Κωνσταντίνου.

Από τη μελέτη και καταγραφή των απόψεων συνάγεται το συμπέρασμα ότι κυρίως οι πολιτικές πεποιθήσεις των προσώπων καθόρισαν τη θέση τους απέναντι στο ζήτημα της συνταγματικότητας ή μη των ενεργειών του βασιλιά. Δριμύτερη κριτική για τη στάση του έκαναν άνθρωποι προερχόμενοι από την αριστερή και κεντρώα παράταξη, ενώ οι οπαδοί της Δεξιάς και του συντηρητικού μετώπου υποστήριζαν τις ενέργειες του βασιλιά αρνούμενοι την αντισυνταγματικότητά τους. Ωστόσο, υπήρξαν και απόψεις μεταξύ των δύο άκρων μετριοπαθέστερες και περισσότερο αντικειμενικές.

Η ιδιότητα των προσώπων που πραγματεύτηκαν το ζήτημα επηρέασε τις απόψεις τους. Οι καθ' ύλην αρμόδιοι στο χώρο του δικαίου, όπως οι Αλιβιζάτος, Τσουκαλάς και Meynaud, έκριναν ως αντισυνταγματικές τις ενέργειες του βασιλιά.

Ένα ακόμη συμπέρασμα της εργασίας είναι ότι η χρονική απόσταση που χωρίζει την καταγραφή των απόψεων από τα επίμαχα γεγονότα επηρέασε τις προσεγγίσεις. Αμέσως μετά

την πτώση της δικτατορίας και την αποπομπή του Κωνσταντίνου με το δημοψήφισμα, εκδόθηκαν βιβλία που προσέγγιζαν αρνητικά το ρόλο του στέμματος και τις παρεμβάσεις του στην πολιτική ζωή. Αντιθέτως, την περίοδο της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ υπήρξαν συγγραφείς με προσεγγίσεις του θέματος και από τις δύο πλευρές. Παρότι και στις δύο περιόδους υπήρξε ελευθεροτυπία, χωρίς κρατική λογοκρισία οι συγγραφείς αυτοπεριοριζόταν. Αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας απέφευγαν οποιοδήποτε θετικό ή ευνοϊκό σχόλιο υπέρ του στέμματος αφού κινδύνευαν να κατηγορηθούν ως φιλοβασιλικοί που αρνούσαν να αποδεχτούν την εκπεφρασμένη θέληση του λαού μέσω του δημοψηφίσματος. Εξαιρετικά φυσιολογικό αν λάβει κανείς υπόψη ότι στη συνείδηση του ελληνικού λαού η βασιλεία ήταν συνυπεύθυνη για μια σειρά δεινών ξεκινώντας από τις κυβερνήσεις των αποστατών, συνεχίζοντας με την επταετή δικτατορία και με κορύφωση στην κυπριακή τραγωδία. Με το πέρασμα του χρόνου η δημοκρατία είχε ισχυροποιηθεί και το πολιτειακό ζήτημα θεωρούνταν πλέον λυμένο αφού τελεσίδικα είχε αποπεμφθεί ο βασιλιάς. Τα πνεύματα είχαν ηρεμήσει και η Ελλάδα βάδιζε στο δρόμο της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι τραυματικές εμπειρίες του παρελθόντος αμβλύθηκαν, με αποτέλεσμα να υπάρξουν συγγράμματα που προσέγγιζαν από διαφορετική σκοπιά τα πολιτικά τεκταινόμενα της ταραγμένης δεκαετίας του 1960.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Πρωτογενείς πηγές

Σύνταγμα της Ελλάδος 1952, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως 1/1/1952
<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf> ημερομηνία ανάκτησης 10-01-24

Το Βήμα, 3 Σεπτεμβρίου 1965

Δευτερογενείς πηγές

Meynaud, J. (1974), μετάφραση-ενημέρωση-επιμέλεια: Π. Μερλόπουλος. *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β΄, η βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965*. Αθήνα: Εκδ. οίκος Μπάυρον.

Meynaud, J. (1974), μετάφραση-ενημέρωση-επιμέλεια: Π. Μερλόπουλος *Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδ. οίκος Μπάυρον.

Αλιβιζάτος, Ν. (1983). *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Αλιβιζάτος, Ν. (2011). *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800- 2010*. Αθήνα: Πόλις.

Βερέμης, Θ. Κολιόπουλος, Γ. (2006). *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Βουρνάς, Τ. (1984), *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Τολίδη

Γρηγοριάδης, Σ. (1975), *Ιστορία της Δικτατορίας*, Αθήνα: Κ. Καπόπουλος

Διγκαβές, Κ. (1977), *Το δράμα της δημοκρατικής παρατάξεως*, Θεσσαλονίκη: [χ.ο.]

Κλάψης, Α. (2019) *Πολιτική και Διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*. Αθήνα: Πεδίο.

Κόλλιας, Κωνστ. (1984), *Βασιλεύς και Επανάστασις 1967*, Αθήνα: [χ.ο.]

Κούσουλας, Δημ. (1987), *Πολιτικές ευθύνες 1964-1974*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική.

Λιναρδάτος, Σπ. (1986), *Από τον εμφύλιο στη χούντα, τ. Ε΄: 1964-1967*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Μαλτέζου, Σ. (1978), *Η εγγονή του Κάιζερ*. Αθήνα: Ερμείας.

Μπίτσιος, Δ. (1997), *Στο όριο των καιρών*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Νικολακόπουλος, Ηλ. (2010). *Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία*. Στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770-2000)*, τ. 9 (σ.11, 28-47). Αθήνα: ΔΟΛ.

Παπανδρέου, Ανδρ. (1974), *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα: Καρανάσης.

Ρουμπάτης, Γ. (1987). *Δούρειος ίππος. Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*. Αθήνα: Οδυσσέας

Τσουκαλάς, Κ. (1974), *Η ελληνική τραγωδία*. Αθήνα: Ολκός.

Τσουνάκος, Οθ. (2007). *Η περίοδος της Ανασυγκρότησης (1949-1967)*. Στο: *Ελληνική Ιστορία*, (σ. 748-755). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Μπότσιου, Κ. «Οι σχέσεις του δικτατορικού καθεστώτος με το Στέμμα» (29.30-49.23), Θέμα: «Τα βασικά χαρακτηριστικά του Καθεστώτος» - Β' Μέρος. (Μαγνητοσκοπημένη μετάδοση 20/11/2014, Βουλή Τηλεόραση), ημερομηνία ανάκτησης 10-01-24 https://www.youtube.com/watch?v=tAV66pCKRC8&list=PLILw1tG9H3CUIZvS_8yA64OP8-TqXRAV6&index=192

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα: Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.